

Utrecht in de Republiek

**De positie van Utrecht tegenover de Staten-Generaal en de (on)macht van
Holland, 1664-1672**

Marcel van der Veer

Inhoud:

Inleiding	3
1. De internationale situatie en de positie van Utrecht	11
2. Utrecht in de Republiek	19
3. Utrecht en de strijdmacht van de Republiek	36
4. Utrecht en de bijdragen aan de generale lasten	47
Conclusie	58
Bronnen en literatuur	61

Inleiding

Een standaardbeschrijving van de Republiek is gemakkelijk te geven. Een groep van zeven semi-onafhankelijke provincies, die het buitenlandse beleid en het voeren van oorlog overgedragen hadden aan een gemeenschappelijk orgaan, gevestigd in Den Haag: de Staten-Generaal. Van deze provincies was Holland zoveel rijker en machtiger dat het de andere provincies kon domineren en de boventoon kon voeren in de Staten-Generaal. De andere provincies werden dus in een ondergeschikte rol gedrukt en waren meestal gedwongen om naar de pijpen van Holland te dansen.

De dominante rol van Holland werpt echter ook de vraag op hoe de kleinere provincies optraden binnen het grotere geheel van de Republiek. Hoe was hun contact met Den Haag ingericht? Waren er conflicten tussen geweest en Generaliteit en waar gingen deze over? Hoe gingen de provincies om met hun militaire en financiële verplichtingen tegenover de Unie? En hoe voerden zij de taken uit die zij van de Staten-Generaal kregen opgedragen? Deze vragen hebben in het historische debat echter nauwelijks aandacht gekregen. Aan de hand van het beleid van de Utrechtse Staten, het bestuursorgaan van de provincie Utrecht, in de periode 1664-1672, wordt geprobeerd om antwoorden op deze vragen te geven. Het doel is om voor een korte periode een reconstructie te maken van het beleid dat de provincie Utrecht voerde tegenover de Staten-Generaal. Hieruit kunnen dan conclusies getrokken worden over de positie van Utrecht in de Republiek. Ook werpt dit een beter licht op de krachtsverhouding tussen Holland en Utrecht.

De historiografie over de Republiek

Er zijn weinig overzichten over de staatsopbouw van de Republiek. De meest uitgebreide zijn nog steeds de door Colenbrander samengestelde collegedictaten van Fruin.¹ Hoewel de basis van dit boek in de periode 1860-1890 tot stand kwam en nooit voor publicatie bestemd was,² blijft het nog steeds de eerste ingang voor elke beschrijving van de staatsstructuur van de Republiek. Zeer gedetailleerd en nauwgezet werd ontstaan en werking

¹ Robert Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek*. Tweede druk. (Den Haag, 1922). Uitgegeven door H. T. Colenbrander.

² *Ibidem*, V-VI.

van de instituties van de Republiek beschreven en ook die van de kleinere provinciale lichamen werden uitgebreid behandeld. Dat het werk nog niet te vervangen is ligt echter niet alleen aan zijn kwaliteiten, maar ook aan het gebrek aan andere studies, die het in niveau evenaren. Deze hebben namelijk naast hun sterke kanten ook hun zwakheden.

Fockema Andreae gaf in de eerste regel van zijn inleiding al toe dat hij een statische beschrijving wilde geven van de Republiek. Dit zou duidelijkheid scheppen, zonder het beeld te laten verzanden in details.³ Het nadeel van deze manier van werken was echter dat veel historische context verdween omdat hij dit niet als relevant beschouwde. En door de nadruk op het juridische aspect van de Republiek werd teveel gekeken naar de formele besluitvorming binnen de Republiek. Het was echter voor de regenten gebruikelijk om veel beslissingen binnen informele netwerken te nemen. Deze zijn echter veel minder goed te vangen in een juridische beschrijving.

De meest recente studie van de opbouw van de Republiek, *Holland and the Dutch Republic* van Price, richtte zich juist veel meer op de praktijk van de Republiek.⁴ De aandacht ging niet alleen uit naar de formele structuur, maar er werd ook aandacht geven aan de informele structuur. Hoewel het veel oppervlakkiger was dan het werk van Fruin, plaatste Price de Republiek in de context van de vroegmoderne Nederlandse samenleving. Maar Price ging uit van een *bottom-up* aanpak. Hij startte met de Hollandse stadsbesturen, ging daarna een tree omhoog met het provinciale bestuur van Holland om vervolgens vanuit Holland het functioneren van de Republiek te bestuderen. Hierdoor kwam de aandacht niet te liggen op de Republiek als geheel, maar op de provincie Holland. Nadat deze beschreven was door Price, hingen de andere provincies er een beetje bij in het laatste deel van de studie. Price gaf in zijn inleiding ruiterlijk toe dat hij de beschuldiging van *hollandocentrism* voor lief nam,⁵ maar deze invalshoek betekende dus dat andere provincies er bekaaid vanaf kwamen.

Het Hollandse waterhoofd in de historiografie

Ten tijde van de Republiek was Holland de onbetwiste dominante partij. Vergeleken met deze provincie, waren de andere slechts dwergen. Holland was in staat om meer dan de helft van de generaliteitskosten op zich te nemen. Dit terwijl nummer twee en drie, Friesland en Zeeland, in het derde kwart van de zeventiende eeuw, elk ongeveer tien procent

³ S. J. Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat onder de Republiek*. Derde druk (Amsterdam, 1969).

⁴ J. L. Price, *Holland and the Dutch Republic in the Seventeenth Century: The Politics of Particularism* (Oxford, 1994).

⁵ *Ibidem*, 2.

bijdroegen.⁶ Doordat Holland de grootste betaler was, kon zij binnen de Republiek dominant worden. Holland kon besluiten maken of breken door haar financiële steun toe te zeggen of te weigeren. Zij was in staat om desnoods zelf voor de kosten op te draaien, indien andere gewesten niet wilden meewerken.⁷

Op de historiografie heeft deze Hollandse dominantie uiteindelijk ook zijn invloed gehad. Hoewel de Republiek niet altijd vereenzelvigd werd met Holland, zoals bij Price het geval was, richtte het onderzoek naar het politieke en economische leven in de Republiek zich sterk op Holland. Een factor die dit versterkte was de culturele nalatenschap van Holland. De Gouden Eeuw was vooral een Hollandse eeuw. Tegenover Holland staken de overige provincies maar bleekjes af en het is begrijpelijk dat zij enigszins ondergesneeuwd raakten in het historische debat.

Natuurlijk verdient dit beeld enige nuancering. Er is wel degelijk geprobeerd om de kleinere gewesten een plaats te geven in het grotere geheel van de Republiek.⁸ Maar omdat deze studies de Republiek als hoofdrolspeler hadden, moest de aandacht voor de kleinere provincies beperkt blijven. Ook zijn er de laatste decennia een aantal regionale geschiedenissen verschenen, die wat meer licht werpen op de kleinere gewesten ten tijde van de Republiek.⁹ Maar hierbij is de aandacht vooral gericht op de interne ontwikkelingen binnen deze provincies. Voor de relatie tussen gewest en Generaliteit is veel minder aandacht. Alleen in de studie van Reitsma, over de Staten van Overijssel in de zestiende eeuw, wordt geprobeerd om deze relatie te onderzoeken. Maar zijn oproep tot meer onderzoek naar de relatie tussen gewest en Generaliteit, is grotendeels onbeantwoord gebleven.¹⁰

Een beter begrip van de relatie tussen de Staten van kleinere gewesten en de Staten-Generaal in Den Haag is echter van belang voor ons beeld van de Republiek. Alle gewesten waren in principe gelijk, waardoor de Hollandse dominantie nooit tot uitdrukking is gekomen in de instellingen van de Generaliteit. Verder verschilde Holland van de andere gewesten en

⁶ Jonathan Israel, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford, 1995) 286.

⁷ Price, *Holland and the Dutch Republic*, 235-237.

⁸ Guido de Bruin, *Geheimhouding en verraad: de geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)* (Den Haag, 1991). A. Th. van Deursen, 'Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden, 1579-1780' in: D. P. Blok (ed.), *Algemene geschiedenis der Nederlanden*. Deel 5. (Haarlem, 1981). 350-388.

⁹ B. H. Slicher van Bath ea., ed., *Geschiedenis van Overijssel* (Deventer, 1970) 127-130, 150-154. J.J. Poelhekke, 'Gelderland van 1609 tot 1672' in: P. Meij, W. Jappe en P. A. M. Geurts, ed., *Geschiedenis van gelderland, II. 1492-1795* (Den Haag, 1975) 134-210. Aldaar 148-156. Meindert Schroor, 'Interne staatkundige verhoudingen in Stad en Lande' in: M. G. J. Duijvendak ea., *Geschiedenis van Groningen, II: Nieuwe Tijd* (Zwolle, 2008-2009) 211-243. Aldaar 211-213. J. J. Kalma ea. *Geschiedenis van Friesland*. (Leeuwarden, 1980) 312-315. D. E. A. Faber, 'Politiek en bestuur in een soeverein gewest' in: *Geschiedenis van de provincie Utrecht* (Utrecht, 1997) 213-233.

¹⁰ Riens Reitsma, *Centrifugal and centripetal forces in the early Dutch republic. The States of Overijssel, 1566-1600* (Amsterdam, 1982) 2.

was daardoor niet representatief voor andere gewesten. Holland had een hoge urbanisatiegraad en had de handel als belangrijkste economische basis. Alleen Zeeland was vergelijkbaar, maar op een veel kleinere schaal en veel minder succesvol. De andere provincies waren meer afhankelijk van de landbouw. De steden waren door de veel lagere urbanisatie politiek veel zwakker dan in Holland en hierdoor was de adel veel sterker. Als er sprake was van sterke steden ging het soms om maar één dominante stad, zoals in Groningen en Utrecht. Doordat de situatie binnen de gewesten zo sterk verschilde van die in Holland en de gewesten veel zwakker waren dan Holland viel te verwachten dat hun houding tegenover de centrale instellingen van de Republiek anders was.

De Staten van Utrecht en de Staten-Generaal: 1664-1672

De relatie die Utrecht onderhield met de centrale instellingen in Den Haag in de periode 1664 tot 1672 biedt inzicht in de verhoudingen die de kleinere gewesten hadden met de Generaliteit. Ook geeft deze de mogelijkheid om de invloed van Holland op de kleinere provincies aan te geven. De keuze voor Utrecht is enigszins willekeurig; elke andere provincie had ook bekeken kunnen worden. De gekozen periode is minder willekeurig. De Tweede Engelse Oorlog, de Devolutie-Oorlog in de Zuidelijke Nederlanden en de inval van Frankrijk in 1672 zorgden voor een instabiele diplomatieke situatie. Dit had een afwisseling van mobilisatie en demobilisatie van de strijdmacht tot gevolg. Deze periode geeft dus de kans om zowel de oorlogs- als de vredessituatie in de Republiek in een korte tijdspanne te bestuderen. Bovendien was er van 1650 tot 1672 geen Stadhouder. Doordat deze invloed kon uitoefenen op de besluitvorming binnen de Republiek, verstoorde dit de normale verhoudingen tussen gewesten en de Staten-Generaal. Door het ontbreken van de functie van Stadhouder in de onderzochte periode, kan de relatie tussen gewest en Generaliteit beter bekeken worden. Er is voor gekozen om vooral die thema's aan te snijden die van direct belang waren voor de rol van de Republiek in het Europese diplomatieke systeem. Bij zaken als het muntwezen en waterbouwkundige werken was ook sprake van inmenging door de Staten-Generaal, maar deze beslissingen hadden zelden consequenties voor de uitvoering van de taken van de Staten-Generaal. De basis voor dit onderzoek vormen de notulen van de Staten van Utrecht en die van het dagelijkse bestuur van de Staten van Utrecht, de Gedeputeerde Staten. Alle contacten tussen het gewest en de Generaliteit met betrekking tot buitenlandse zaken en defensie zijn in kaart gebracht en geanalyseerd.

Deze relatie tussen de Staten van Utrecht en de Staten-Generaal wordt op drie thema's bekeken. Als eerste wordt er gekeken naar de werking van de instituties van zowel Utrecht als de Staten-Generaal. Speciale aandacht is er voor de verdeling van de soevereiniteit en competenties tussen de twee instellingen. De positie van Utrecht in de Haagse instellingen en de onderlinge contacten worden beschreven. De behandeling van diplomaten die uit Utrecht afkomstig waren en de contacten tussen de gewesten onderling krijgen ook aandacht. Opvallend is dat Utrecht en de Staten-Generaal zelden met elkaar in conflict kwamen over de verdeling van de verantwoordelijkheden. Tussen centrum en regio waren deze namelijk al afgebakend en deze grens werd door beide partijen gerespecteerd. Tussen de provincies onderling was de solidariteit vrijwel afwezig. Hoewel er veel ideeën voor samenwerking werden gelanceerd, strandden deze op onwil van de gewesten om verplichtingen op zich te nemen.

Daarna wordt gekeken naar de verantwoordelijkheden die Utrecht had voor de defensie van de Republiek. De Utrechtse troepen, de bevoorrading en de bouw van verdedigingswerken worden behandeld. Doordat de Staten-Generaal vrijwel het gehele onderhoud van het leger aan Utrecht hadden uitbesteed, verloor Den Haag een groot deel van haar controle over de kwaliteit van het leger. Ook verloor zij een belangrijke bron van patronage, en daarmee de loyaliteit van de Utrechtse elite, aan Utrecht.

Als laatste wordt gekeken naar de bijdragen van Utrecht aan de kosten van de Generaliteit. Door het verloren gaan van veel bronnen is een reconstructie van de Utrechtse financiële situatie niet mogelijk, wel kan een ruwe schets van de situatie gemaakt worden. Gelukkig is er iets meer te vinden over de manieren waarop de Staten van Utrecht probeerden om aan geld voor haar verplichtingen aan de Generaliteit te komen. De matige betalingsmoraal van Utrecht wordt ook behandeld. De Staten van Utrecht waren in vredesjaren in staat om hun verplichtingen na te komen. Echter, indien er sprake was van een oorlog schoten de normale geldmiddelen tekort. Doordat betaling echter niet afgedwongen kon worden door de Haagse instanties, werd Utrecht de mogelijkheid gegeven om haar betalingen voor onbepaalde tijd uit te stellen. Voor Utrecht was dit een aantrekkelijker optie dan excessieve leningen of belastingverhogingen.

Naast de hoofdvraag, de verhouding tussen de provincie Utrecht en de Generaliteit, komt ook de positie van Holland tegenover Utrecht aan bod. Gekeken wordt naar de mogelijkheden die Holland had om aan Utrecht haar wil op te leggen. Deze mogelijkheden waren echter beperkt binnen de structuur van de Republiek. Daarnaast had Holland ook nog

het probleem dat zij opdraaide voor de betalingachterstanden die Utrecht opliep in haar contributie aan de kosten van de Generaliteit.

Literatuur en bronnen

De literatuur over de Utrechtse Staten in deze periode is schaars. De bundel *Van standen tot Staten*, die in de titel lijkt te beloven om 600 jaar Provinciale Staten te beschrijven,¹¹ biedt geen totale afdekking. De eerste stadhouderloze periode wordt zelfs geheel overgeslagen. Dit gat wordt echter uitstekend opgevuld door *De Staten van Utrecht en Willem III* van Tino Perlot.¹² Perlot richt zich in deze studie op de positie van de Staten van Utrecht ten opzichte van de jonge prins Willem III. Daarnaast wordt ook een uitgebreid beeld gegeven van de politieke situatie in Utrecht in deze periode. De conclusie van Perlot is, dat de Staten van Utrecht bij hun standpunt over de positie van de prins onder sterke Hollands druk stonden. Hierdoor gingen zij discussies over dit onderwerp uit de weg of volgden, als dit niet meer mogelijk was, het voorbeeld van Holland.

Hoewel het in eerste instantie erop lijkt dat de conclusie van Perlot in conflict is met de zwakkere rol die Holland in deze studie toebedeeld krijgt, is dit niet het geval. Dit komt omdat de nadruk op de stadhouderlijke kwestie de relatie tussen Holland en Utrecht vertekent. Het belang van de staatsgezinde factie in Holland bij het zwak houden van de Prins van Oranje was groot en het viel te verwachten dat zij alle mogelijke moeite zou doen om te voorkomen dat Willem III een basis buiten Holland zou krijgen. Utrecht had dus in deze kwestie geen ruimte om te manoeuvreren. Andere kwesties waren voor Holland van minder vitaal belang en de Utrechtse Staten kregen daar dus meer ruimte om hun eigen stempel op de besluitvorming te drukken. Holland weerhield zich normaliter van inmenging in de politieke besluitvorming in Utrecht. Ook was het conflict over de positie van Oranje in de Republiek vaak sluimerend. Pas op crisismomenten, voornamelijk wanneer de Republiek in militaire tegenwind verkeerde, kwam het in volle hevigheid naar boven. Hierdoor kon het conflict vaak op de lange baan geschoven worden. Bovendien valt er veel voor te zeggen dat in Utrecht het meningsverschil niet op de spits gedreven werd. De twee belangrijkste tegenstanders in dit conflict, de Oranjegezinde Van Reede van Amerongen en de Staatse Weede van Dijkveld,

¹¹ P. J. Verdam, (ed.), *Van standen tot staten. 600 jaar Staten van Utrecht 1375-1975* (Utrecht, 1975).

¹² Tino Perlot, *De Staten van Utrecht en Willem III. De houding van de Staten van Utrecht tegenover Willem III tijdens het eerste Stadhouderloze tijdperk. (1650-1672)* (Utrecht, 2000).

overleefden allebei de machtsgreep van Willem III. Verder onderhielden zij een briefwisseling waaruit duidelijk blijkt dat zij een groot vertrouwen hadden in elkaar, ondanks hun meningsverschillen over de Oranjekwestie.¹³

Zoals hierboven gemeld, is voor deze studie vooral het archief geraadpleegd. De voornaamste bron wordt gevormd door de *Resoluties van de Staten van Utrecht*. Hierin werden de besluiten van de Staten van Utrecht opgetekend. Ook werd de ontvangen en verzonden correspondentie van de Utrechtse Staten hierin uitgeschreven. Nadeel van deze bron is dat de discussie niet werd opgetekend, waardoor er vaak alleen maar zicht gegeven werd op de besproken onderwerpen de besluiten daarover. Onderlinge meningsverschillen zijn daardoor vaak niet te traceren. Gelukkig biedt de bijgesloten correspondentie soms een blik op de motivatie voor de besluiten van de Staten, maar natuurlijk werd ook hierin de controverse gemedend. Een kleine harde kern van Statenleden vormde het dagelijkse bestuur van Utrecht: de Gedeputeerde Staten. Door hen werden de routinezaken waargenomen en de agenda voor de Statenvergadering opgemaakt. In de *Resoluties van de Gedeputeerde Staten* werden hun besluiten opgetekend. Hoewel de belangrijkste kwesties naar de vergadering van de Utrechtse Staten werden doorverwezen, bieden hun notulen een inzicht in de bestuurlijke handelingen van Utrecht. Vooral de correspondentie van de Gedeputeerde Staten en hun afhandeling van legerzaken zijn belangrijk in dit onderzoek. De notulen hebben helaas hetzelfde euvel als die van de Utrechtse Staten, omdat hierin ook niet blijkt van de discussie rond de besluitvorming.

Een aanvullende bron wordt gevormd door de briefwisseling van twee regenten aan het eind van de onderzochte periode. De boven al genoemde Godard Adriaan van Reede van Amerongen, edelman uit de meest invloedrijke familie van Utrecht, en Everard van Weede van Dijkveld, telg van een patriciërs-familie en zoon van een burgemeester, onderhielden een intensieve briefwisseling.¹⁴ Doordat Utrecht klein was, konden regenten gemakkelijk mondeling contact met elkaar houden, wat dus geen sporen nagelaten heeft. Dat deze briefwisseling ontstond kwam door de gelukkige omstandigheid dat Van Reede Van Amerongen vanwege diplomatiek werk vaak buiten de provincie verkeerde en genoodzaakt was om per brief contact met zijn achterban te houden.

¹³ *Briefwisseling van Godaard Adriaan van Reede van Amerongen en Everard Weede van Dijkveld (27 maart 1671-28 juli 1672)* M. van der Bijl en H. Quarles van Ufford ed. (Den Haag, 1991). 22, 160.

¹⁴ *Ibidem*.

Opbouw

De opbouw van dit betoog is als volgt. Als eerste worden de buitenlandse situatie en de belangrijkste spelers in de buitenlandse politiek van de Republiek geschetst. Dit hoofdstuk is vooral inleidend van aard. Ook wordt kort ingegaan op de positie van Utrecht tegenover de buitenlandse politiek. De daaropvolgende hoofdstukken vormen de kern van de studie, hierin wordt de relatie van de Utrechtse Staten met de Generaliteit thematisch bestudeerd. Als eerste wordt de algemene staatsstructuur van de Republiek beschreven en bekeken wat de invloed van Utrecht in de organen van de Generaliteit was. Het soevereiniteitsvraagstuk komt aan bod en het contact met andere provincies. En ook de rol van Utrechters in het diplomatieke netwerk van de Republiek krijgt aandacht. In het hoofdstuk dat erop volgt wordt gekeken naar het deel van het Staatse leger dat Utrecht beheerde en welke verantwoordelijkheden voor rekening van deze provincie waren. Als laatste wordt gekeken naar het financiële aspect. De impact van de generaliteitskosten op de Utrechtse rekening wordt geschat en ook wordt gekeken naar de manier waarop Utrecht haar financiële verplichtingen tegenover de Staten-Generaal invulde.

1. De internationale situatie en de positie van Utrecht

Het doel van dit hoofdstuk is tweeledig. De internationale positie van de Republiek in de periode 1664-1672 wordt geschetst en ook wordt geprobeerd om een beeld te geven van de positie van Utrecht tegenover de buitenlandse kwesties. Vooral wordt gekeken op welke momenten haar beslissingen de door Holland gewenste diplomatieke en militaire koers ondersteunden of juist ondermijnden. Zoals te verwachten was, week de mening van de Utrechtse Staten regelmatig af van de die van Holland, maar uiteindelijk kwamen de wensen van beide provincies veelal overeen.

De buitenlandse situatie in 1664

In de periode 1664-1672 werd de Republiek der Verenigde Nederlanden geconfronteerd met een hectische buitenlandse politieke situatie. Engeland en Frankrijk gaven de grootste problemen. Maar ook de normaal onbelangrijke speler Munster werd uiteindelijk een gevaar, omdat de bisschop gebruik maakte van gunstige omstandigheden en subsidies van de vijanden van de Republiek. Dat Zweden in deze periode werd beschouwd als een mogendheid waarmee de Republiek in oorlog kon raken, mag als een verrassing komen voor de huidige lezer. Maar in de perceptie van de tijdgenoten leefde dit idee sterk en dit leidde soms zelfs tot vals alarm. Daarom verdient dit land ook aandacht.

In deze periode had de Nederlandse buitenlandse politiek twee kenmerken. Ten eerste was zij conflictmijndend, omdat een oorlog veel geld kostte en de handel verstoorde. Oorlogen dienden alleen om de positie van de Republiek te verdedigen. Om deze reden probeerde Johan de Witt, de raadpensionaris van Holland, om tussen de partijen door te laveren en iedereen te vriend te houden. Ten tweede werd het als noodzakelijk beschouwd de positie van de Hollandse handelsvloot, de economische levensader van Holland, te handhaven. Dit had consequenties voor de verdediging van de Republiek, omdat voor de verdediging van de scheepvaart een sterke vloot noodzakelijk was. Omdat de middelen ontbraken om zowel een sterk leger als een sterke vloot op te zetten, werd de vloot ten koste van het leger versterkt. Deze strategie was in overeenstemming met de mogelijkheden van de Republiek. Helaas werd deze koers onhoudbaar omdat vrijwel alle omringende landen tegengestelde belangen hadden.

Maar hoewel deze politiek van Johan de Witt soms bekritiseerd wordt, is het niet waarschijnlijk dat er betere alternatieven waren.

Engeland was voor Holland de meest directe bedreiging. Dit land bedreigde de positie van de Hollandse scheepvaart en daarmee de economische positie van Holland. De *Navigation Act*, een wet die bepaalde dat alleen producten uit eigen land door buitenlandse schepen in Engelse havens mochten worden verhandeld, betekende dat de Hollanders niet konden profiteren van hun sleutelpositie als tussenhandelaar. Ook buiten Europa waren er conflicten tussen de Engelse en Nederlandse handelsmaatschappijen. De rampzalig verlopen Eerste Engelse Oorlog, tegen de Republiek van Cromwell in 1652-1654, leerde dat de Nederlandse Republiek eerst aan een sterke vloot moest werken, voordat zij zich weer aan een oorlog met Engeland kon wagen. De machtswisseling waarbij het huis van Stuart in 1660 weer op de Engelse troon terechtkwam, veranderde weinig aan deze situatie. Karel II van Engeland had nauwe banden met het Oranjestad en had dus weinig op met het staatsgezinde bewind van de Republiek. Bovendien was het voor een Engelse koning niet meer dan logisch om bij een belangenconflict tussen Engelse en Hollandse handelaren in het voordeel van de Engelsen te oordelen. De *Navigation Act* bleef dus in stand en ook bleven de Engelsen toestaan dat door de Engelsen geautoriseerde kapers de schepen die deze wet overtraden aanhielden en in beslag namen. Natuurlijk waren er ook Nederlandse schepen onder deze overtredders en werd de spanning tussen de twee zeemachten opgevoerd. Toen in 1664 door Engelse schepen een aanval op Nederlands bezit aan de Afrikaanse kust werd gedaan, was een oorlog onafwendbaar.¹⁵

Met Frankrijk waren de relaties aanvankelijk veel beter, maar ook hier was sprake van een belangenconflict. Lodewijk XIV voerde sinds de dood van zijn minister Mazarin in 1661 zijn eigen politieke beleid en had zijn oog op het Spaanse bezit in de Nederlanden laten vallen. Een inname hiervan door Frankrijk was voor Nederland natuurlijk onaanvaardbaar, omdat het uitgeputte Spanje een veiligere buurman was dan het sterke Frankrijk. Frankrijk zag in de Republiek echter ook een blok tegen Engeland en hierdoor was de relatie tussen de twee aanvankelijk nog goed.¹⁶ Maar de Franse claim op de Spaanse Nederlanden maakte een confrontatie onvermijdelijk.

Het bisdom Munster was tegenover deze twee landen, en de Republiek, een dwerg. Maar Bernard von Galen, de bisschop van Munster, had de ambitie om het Nederlandse

¹⁵ Gijs Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War (1665-1667). International raison d'état, mercantilism and maritime strife* (Hilversum, 2006) 22-23, 58, 78-98.

¹⁶ *Ibidem*, 28.

Borculo, waar hij aanspraak op maakte, in bezit te nemen. Daarbij deinsde hij niet terug voor een agressieve politiek, waarbij hij weinig rekening hield met de zwakte van zijn staat. Ook had hij een persoonlijke grief tegenover de Republiek, die tijdens een conflict tussen hem en de stad Munster (1658-1661) de zijde van de stad had gekozen. Deze aversie werd nog versterkt door een ander incident in 1664, waarbij een leger van de Republiek de Dijlerschans innam. Deze was pas daarvoor door de bisschop ingenomen in een conflict met Georg-Christiaan, vorst van Oost-Friesland.¹⁷ Bernard was zich er waarschijnlijk wel van bewust dat de Republiek een maat te groot voor hem was en wachtte op een goed moment om wraak te nemen.

Zweden had ook redenen om weinig warme gevoelens voor de Republiek te koesteren. Omdat Holland belang had bij een vrije toegang tot de Oostzee, stuurde het herhaaldelijk een vloot naar de Sont, om oorlogen tegen Polen en Denemarken, waarin Zweden steeds de overhand had, te stoppen.¹⁸ Een andere pijnlijke kwestie waren de voormalige Zweedse vestigingen in Afrika. Deze waren door een Deense kaper veroverd en vervolgens aan de Nederlanders overgedragen. De Zweden, en trouwens ook de Denen, waren niet blij met de gang van zaken.¹⁹ Er was voor Zweden dus genoeg reden om de Republiek als een vijand te zien, hoewel het land pas in 1676 de oorlog aan de Republiek zou verklaren.

De Tweede Engelse Oorlog (1665-1667)

In 1665 brak tussen Engeland en de Republiek de Tweede Engelse Oorlog uit. Het eerste oorlogsjaar was voor de Republiek geen succes. Bij Lowestoft leed de vloot zware verliezen, terwijl de Engelse vloot vrijwel intact bleef. Bovendien had Engeland handig gebruik gemaakt van Bernard von Galen. Deze had geld gekregen van Engeland en kon daarmee een leger huren. Hiermee was hij in staat om Overijssel binnen te vallen. Dit gebeurde terwijl de vloot juist alle beschikbare middelen nodig had. Een gerucht dat Zweden zich ook bij Engeland had aangesloten bleek gelukkig ongegrond.²⁰ Een dergelijk gerucht zou zich ook in het volgende jaar voordoen. De Utrechtse Staten spraken in een brief hun zorg uit tegen de Staten-Generaal, omdat zij hadden gehoord dat een Zweeds leger de Republiek zou

¹⁷ Floris der Kinderen, *De Nederlandsche Republiek en Munster gedurende de jaren 1650-1666* (Leiden, 1871) 5-11, 121-180, 209-258.

¹⁸ Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 24.

¹⁹ Joan Römelingh, *De diplomatieke betrekkingen van de Republiek met Denemarken en Zweden, 1660-1675* (Amsterdam, 1970) 25-27.

²⁰ Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 131,145.

naderen voor een overval.²¹ Het Staatse leger bleek slecht te presteren tegen het leger van de bisschop en was niet in staat om terug te slaan. Frankrijk zag in dat de Republiek geen twee fronten tegelijk aankon en het land zijn functie als buffer tegenover Engeland dreigde kwijt te raken. Dus werd Engeland, door Frankrijk, de oorlog verklaard en zond het troepen naar Gelderland om de Republiek te versterken.²² Volgens Nederlandse bronnen zorgden de Fransen voornamelijk voor overlast, maar hun aanwezigheid zorgde wel voor een stabilisatie van het Gelderse front. Munster bleek niet in staat om een langdurige campagne te voeren en toen ook Brandenburg zich aan dreigde te sluiten bij de Republiek, besloot Von Galen om zich zonder winst terug te trekken uit de oorlog.²³

1666 zag een overwinning voor de Republiek tijdens de Vierdaagse Zeeslag, maar er werden door Engelse raids ook klappen toegebracht aan de Nederlandse scheepvaart. Maar Engeland zelf werd door een pest-epidemie getroffen en een grote brand verwoestte grote delen van Londen. Door deze rampen was er in 1667 geen geld om een Engelse vloot te laten uitvaren. Tijdens een stoutmoedige raid op Chatham werd door de Staatse vloot een groot deel van de voor anker liggende Engelse vloot vernietigd en daarmee een beslissende overwinning behaald. De Engelsen tekenden daarop in Breda een verdrag, waarbij de *Navigation Act* werd afgezwakt. De Duitse landen werden hierin tot het achterland van de Republiek gerekend, waardoor de Nederlandse havens ook Duitse producten konden exporteren naar Engeland.²⁴ Ondanks deze gunstige uitslag waren verscheidene aspecten van de oorlog zorgwekkend. Ten eerste bleek dat het niveau van het leger ver beneden de maat was. Ten tweede had de Republiek hulp gekregen van Frankrijk. Lodewijk XIV vond dat dit Nederland de plicht gaf om hem vrij spel te geven in zijn campagne tegen de Spaanse Nederlanden. De wens van De Witt om Frankrijk te vriend te houden werd onmogelijk om waar te maken.

Utrecht en de Tweede Engelse Oorlog

Voor Utrecht was de Tweede Engelse Oorlog aanvankelijk geen dilemma. Hoewel de oorlog vooral de belangen van Holland diende, werd deze ook in de Staten van Utrecht gesteund. Op 13 september 1664 werd een verzoek van de Staten-Generaal besproken, waarin om geld gevraagd werd om zich te kunnen voorbereiden op oorlog met Engeland. Niet alleen werd er ingestemd met de betaling van dit bedrag, maar een deel van het geld werd direct

²¹ UA, 233, SvU, 232-32, 8 augustus 1666.

²² Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 151.

²³ Der Kinderen, *Nederlandsche Republiek en Munster*, 357-430.

²⁴ Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 155-161, 180-181, 186-187.

verzonden. Dat toestemming en betaling gelijk opgingen, was eigenlijk wel de bedoeling, maar slechts zelden de gewoonte. Dit was dus uitzonderlijk attent van Utrecht en een aanwijzing voor het enthousiasme voor deze strijd.²⁵ En op 2 november werd een vraag om extra geld na de verlening van toestemming meteen betaald!²⁶ Maar al in het begin van het volgende jaar bleek dat de Utrechtse Staten door geldgebrek dit tempo niet vol konden houden. De wil om te betalen bleek echter nog wel aanwezig: de Staten spraken in februari 1665 hun instemming uit om te betalen voor de oorlog met Engeland.²⁷ Maar hun belangstelling voor de oorlog op zee verdween definitief met de aanval van Munster.

De landoorlog domineerde vanaf september 1665 de agenda in Utrecht en de strijd op zee kwam voornamelijk ter sprake bij verzoeken om geld door de generaliteit. Dit werd het beste geïllustreerd toen de Staten van Utrecht verzochten aan de generaliteit of deze wilde overwegen om mariniers weg te halen bij de vloot, om hen tegen Munster in te kunnen zetten.²⁸ Pas op het moment dat duidelijk was dat het gevaar van Munster definitief geweken was, kreeg Utrecht weer aandacht voor Engeland. Toen dat eenmaal gebeurd was stemden de Staten van Utrecht begin 1667 in met het omzetten van soldaten in mariniers. Daarbij beloofden zij de “kloeckste, robustste en strijdbaerste mannen”.²⁹ Natuurlijk kan het enthousiasme voor deze omzetting verband houden met de wens om het aantal troepen in te krimpen, om geld te besparen, waartoe Utrecht niet veel later een verzoek deed.³⁰

De houding van Utrecht tijdens de Tweede Engelse Oorlog geeft duidelijk weer dat het in de buitenlandse politiek prioriteit gaf aan de verdediging te land. Maar het is niet zo dat er totaal geen oog was voor het belang van de Hollandse handelsvloot. Indien er geen sprake was van een groter gevaar, was de bereidheid groot om de belangen van de Republiek op zee te beschermen. Blijkbaar was een landprovincie als Utrecht dus niet afkerig van een sterke zee-politiek. Maar in de jaren na de Tweede Engelse Oorlog zou er altijd een grote dreiging te land zijn, waardoor de zorg om een sterke landverdediging in Utrecht zou domineren.

De crisis rond de Devolutieoorlog (1667-1668)

Nog voor Chatham een einde maakte aan de Tweede Engelse Oorlog, was het Franse leger de Spaanse Nederlanden al binnengetrokken. Lodewijk XIV claimde grote delen van dit

²⁵ UA, 233, SvU, 232-31, 13 september 1664.

²⁶ UA, 233, SvU, 231-31, 2 november 1664.

²⁷ UA, 233, SvU, 231-31, 3 februari 1665.

²⁸ UA, 233, Ged. St., 264-70, 28 oktober 1665,

²⁹ UA, 233, SvU, 232-32, 14 februari 1667.

³⁰ UA, 233, Ged. St., 264-72, 30 april 1667.

gebied als deel van zijn bruidsschat, volgens het obscure recht van devolutie. De Spaanse troepen bleken niet in staat tot enig tegenspel en een overwinning van de Fransen leek onafwendbaar. De Republiek moest voor de Spanjaarden in de bres springen en dus probeerde Johan de Witt om de Fransen eerst met onderhandelingen te stoppen. Maar Lodewijk weigerde om hierop in te gaan. Hierdoor werden de Nederlanders gedwongen om bondgenoten te zoeken voor een defensieve coalitie tegen Frankrijk. In een verrassende wending waren zowel Engeland als Zweden bereid om deel te nemen aan de Triple Alliantie tegen Frankrijk. De Fransen werden afgeschrikt door deze coalitie en trokken zich in 1668 terug uit de Spaanse Nederlanden.³¹ Maar Engeland was een dubieuze bondgenoot, niet alleen vanwege de pas gevoerde oorlog, maar ook omdat Karel II pro-Franse sympathieën had. Zweden deed alleen mee in ruil voor subsidie van Spanje en toen het geld uitbleef smolt de Zweedse steun ook weg.

Utrecht gaf in deze crisis ook de voorkeur aan onderhandelingen boven oorlog en verzocht aan de Staten-Generaal om een vrede tussen Spanje en Frankrijk te bewerkstelligen.³² Toen eind 1667 bleek dat er misschien wel hardere maatregelen nodig waren, was Utrecht weinig genegen om zich op een confrontatie voor te bereiden. De beslissing tot verdere actie duurde verscheidene vergaderingen, waarbij steeds besloten werd om de volgende vergadering tot een beslissing te komen.³³ Bij deze twijfel kan een rol gespeeld hebben dat de kosten voor een nieuwe oorlog het noodzakelijk maakten om de belastingen te verhogen.³⁴ De sluiting van de Triple Alliantie bleek echter het gewenste effect te hebben. Frankrijk werd afgeschrikt en opgelucht kon Utrecht zijn compagnieën weer afslanken.³⁵

De nadering van de Franse storm (1668-1672)

Lodewijk wist van de desinteresse van Engeland en Zweden en richtte zijn woede alleen op de Republiek, die hij terecht als de spil van de Triple Alliantie zag. Frankrijk bereidde zich voor op een oorlog die als doel had om Nederland definitief uit te schakelen. Behalve het nemen van militaire voorbereidingen werd ook een diplomatiek offensief gestart om het doelwit te isoleren. Engeland werd in het geheim overgehaald om mee te doen en

³¹ Robert Fruin, *De oorlog van 1672*. (Groningen, 1972) 23-32.

³² UA, 233, SvU, 232-32, 16 oktober 1667.

³³ UA, 233, SvU, 232-32, 28 december 1667, 31 december 1667.

³⁴ UA, 233, SvU, 232-32, 6 februari 1668, 27 februari 1668.

³⁵ UA, 233, SvU, 232-33, 6 augustus 1668.

tegelijkertijd in schijn te blijven deelnemen aan de Triple Alliantie, om de Republiek zand in de ogen te strooien. Zweden bleek bereid om zich afzijdig te houden in ruil voor Franse subsidies. Ook in Duitsland strooiden de Fransen driftig met geld om bondgenoten te winnen. Uiteindelijk waren echter alleen Keulen en Munster bereid om daadwerkelijk aan de oorlog deel te nemen.³⁶

Dat in Utrecht weinig zorg was over de internationale situatie, valt duidelijk te merken aan de relatieve rust die de Staten van Utrecht tot de winter van 1670 uitstraalden. Er was wel interesse voor de voortdurende onderhandelingen van de Triple Alliantie, maar serieuze zorg over Frankrijk werd er niet getoond. Pas in de laatste helft van 1671 lijkt de urgentie van de situatie tot de Utrechtse Statenleden door te dringen, op het moment dat Utrechtse troepen al in garnizoenen buiten Utrecht gelegerd werden.³⁷ Van Hoolch, een Utrechtse gecommitteerde van de Staten-Generaal, krijgt dan van de Gedeputeerde Staten het verzoek om de andere provincies tot een brainstorm-sessie te bewegen, om te bekijken hoe het land het beste verdedigd kon worden.³⁸ Vanaf dit moment had de landsverdediging voor Utrecht de prioriteit.

In het laatste half jaar bereidde Utrecht zich serieus voor op een grote alliantie tegen de Republiek. Consenten voor grote lichten van nieuwe soldaten werden gegeven³⁹ en werkers werden opgeroepen om binnen en buiten Utrecht aan linies en vestingen te werken.⁴⁰ Maar deze maatregelen kwamen allemaal veel te laat. Dus toen de Fransen in de zomer van 1672 binnenvielen, bleek de hoop dat zij in Oost-Nederland tegengehouden konden worden ijdel. Daarna hoopte Utrecht dat het Staatse leger Utrecht als buitenpost van Holland zou verdedigen, omdat op 6 juni Willem III, als opperbevelhebber van het leger, in een vergadering met de Utrechtse regenten had beloofd om de stad tot het uiterste te verdedigen. Maar de volgende dag trok het Staatse leger zich toch terug. De Prins bleek niet meer over te halen om zich aan zijn belofte te houden. Op 9 juni wierp Utrecht daarom de handdoek in de ring en opende zij met de Fransen de onderhandelingen om zich over te geven.⁴¹

Samenvattend gaf Utrecht in deze periode, net als Holland, de voorkeur aan vrede boven oorlog. Dit is geen verrassing, want ook de Utrechtse regenten vonden oorlog voeren te kostbaar en ook zij hadden geen grote buitenlandse ambities. Het ontbreken van een

³⁶ Fruin, *Oorlog van 1672*, 34-35, 39-40.

³⁷ UA, 233, Ged. St. 264-76, 29 juli 1671.

³⁸ UA, 233, Ged. St. 264-76, 19 oktober 1671.

³⁹ UA, 233, SvU, 232-35, 16 februari 1672.

⁴⁰ UA, 233, SvU, 232-35, 19 maart 1672.

⁴¹ UA, 233, SvU, 232-35, 6 juni 1672, 7 juni 1672, 9 juni 1672.

stadhouder om een ambitieuze buitenlandse politiek aan te sturen, kon deze houding alleen maar versterken. Over de vraag of de verdediging van de Republiek het beste gediend was met een sterke vloot of een sterk leger verschilden de Utrechtse regenten wel van mening met hun Hollandse collega's. Hier had de verdediging te land met een sterk leger duidelijk de voorkeur boven een sterke vloot. Maar dit betekende niet dat Utrecht de belangen van de handel op zee niet zag. Utrecht was graag bereid om bij te dragen aan acties op zee, zolang de dreiging te land ontbrak. Maar vanaf het moment dat van een dergelijke dreiging sprake was, werd de oorlog op zee vrijwel vergeten. De traditioneel aangevoerde tegenstelling tussen land- en zeeprovincies was zeker aanwezig, maar kan voor Utrecht dus genuanceerd worden.

2. Utrecht in de Republiek

De Unie van Utrecht uit 1579, die de grondslag vormde voor de Republiek der Verenigde Nederlanden, was bedoeld als tijdelijk verdrag in de strijd tegen Spanje. Daarom deden de ondertekenaars pogingen om in de jaren daaropvolgend een vorst te vinden. Nadat dit mislukt was, werd geprobeerd verder te gaan op basis van het Unieverdrag. Omdat dit document erg vaag was, bood dit aan de provincies alle kansen om het naar eigen behoefte te interpreteren.

In dit hoofdstuk wordt als eerste een beeld geschetst van de staatsorganen van de Generaliteit en die van het gewest Utrecht. Daarna volgt het vraagstuk van de verdeling van taken en de soevereiniteit. Militaire zaken en financiën hebben hun eigen hoofdstuk, maar een aantal kleinere onderwerpen is beter op zijn plaats in de algemene beschrijving. Het gaat hierbij om de Utrechtse diplomaten en de Utrechtse houding tegenover de Nederlandse handelscompagnieën. Een laatste punt zijn de Utrechtse contacten met andere gewesten. Hoewel het belangrijkste politieke verkeer van de Utrechtse Staten plaatsvond met de Generaliteit, was er wel degelijk contact tussen provincies onderling.

De opbouw van de Generaliteit

In de Republiek genoten de afzonderlijke gewesten een grote mate van autonomie. Dit had tot gevolg dat de Generaliteit slechts beperkte bevoegdheden had. Zij had alleen de bevoegdheid om beslissingen te nemen over buitenlandse zaken, oorlog en de Generaliteitslanden. Verantwoordelijkheden die voortvloeiden uit deze hoofdtaken waren de financiering van de defensie en buitenlandse politiek en het toezicht op de VOC en WIC⁴². Een deel van de uitvoering van deze taken werd overgelaten aan de provincies, waardoor de generaliteit niet de volledige controle had over de defensie en financiering.

De Staten-Generaal in Den Haag vormden het hart van de besluitvorming in de Republiek. De vergadering was sinds 1593 permanent bijeen. Iedere provincie kon zoveel afgevaardigden sturen als zij wenste. Echter, het aantal aanwezige zitplaatsen bleef gelijk.⁴³

⁴² Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen*, 189-195.

⁴³ Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat*, 13.

Dat deze fysieke ontmoediging werkte bleek uit het kleine aantal deelnemers aan vergaderingen: tussen de 15 en 30 man. Ieder gewest had een stem en er werd bij meerderheid besloten. Bij belangrijke beslissingen, zoals oorlog, vrede, bestand en contributie was unanimité verplicht. Alle provincies kregen om de beurt het voorzitterschap.⁴⁴ Holland had dus geen formeel voordeel in de Staten-Generaal. Om een normaal besluit geaccepteerd te krijgen moest Holland nog altijd drie andere provincies meekrijgen. Bij grote beslissingen, zoals oorlog en vrede, was het al helemaal niet mogelijk om dit tegen de zin van andere provincies door te drukken. Hierdoor was het sluiten van compromissen belangrijk. Een politiek van confrontatie zou namelijk tot gevolg hebben dat de gelederen zich zouden sluiten tegen Holland. In het belangrijkste orgaan van de Generaliteit waren de kleine provincies dus beschermd tegen Hollandse dominantie.

Hoewel in de Staten-Generaal de uiteindelijke beslissingen werden genomen, was dit niet de plek waar de discussies werden gevoerd. Over specifieke kwesties en onderdelen werden commissies opgericht om deze te bestuderen en in een rapport advies uit te brengen. Na 1650 werden veel van deze commissies permanent. Daarnaast werden in deze commissies de conflicten uitgevochten tussen de verschillende facties en het uiteindelijke rapport reflecteerde het compromis waar de commissieleden op uit waren gekomen. De leden van deze commissies waren in praktijk steeds dezelfde personen, die daarmee de invloedrijkste toplaag van de regenten vertegenwoordigden.⁴⁵

Tijdens veldtochten werd door de Staten-Generaal een aantal leden afgevaardigd om direct toezicht te houden op de legers. Deze gedeputeerden te velde dienden te controleren of de toegekende fondsen goed besteed werden.⁴⁶

Naast de Staten-Generaal waren er ook uitvoerende organen in Den Haag. De Raad van State was belast met het beheer van het leger. Zij maakte elk jaar de Staat van Oorlog op, waarin een begroting werd opgemaakt van de defensiekosten. Naast deze gewone (ordinaire) Staat van Oorlog werd, indien nodig, ook een extra-ordinaire Staat van Oorlog gemaakt. Deze laatste diende om onverwachte extra defensiekosten te inventariseren en te verdelen over de gewesten. Daarnaast hield de Raad van State zich bezig met de organisatie van het leger. Zij was verantwoordelijk voor de benoeming van het opperbevel en zorgde voor de verbinding tussen de verschillende gewestelijke legers. Belangrijk is dat alleen het beheer van deze legers uitbesteed werd aan de gewesten. Over de uitvoering van legeroperaties behield de

⁴⁴ Van Deursen, 'Staatsinstellingen.', 352.

⁴⁵ De Bruin, *Geheimhouding en verraad*, 141-148.

⁴⁶ Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen*, 191.

Generaliteit alle zeggenschap. De Raad van State stond dus boven de gewesten. Bij de zetelverdeling in de Raad van State had Holland met 3 zetels het grootste aandeel. Zeeland, Friesland en Gelderland hadden er ieder 2 en Utrecht, Overijssel en Groningen hadden ieder slechts één zetel. Er werd hier per hoofd gestemd⁴⁷ en dat betekende dat Holland een klein voordeel had, zeker omdat Zeeland de Hollandse visie ten aanzien van de vloot deelde. Maar in de Raad van State kon Holland alleen binnen de door de Staten-Generaal aangegeven politieke hoofdlijnen invloed uitoefenen.

Typisch voor de compromissen die soms nodig waren in de Republiek was de vloot van de Republiek versnipperd over vijf Admiraliteiten. Deze waren gevestigd in Rotterdam, Amsterdam, Middelburg, Hoorn/Enkhuizen en Harlingen (voor 1644 Dokkum). Elke regio wilde namelijk aan zijn eigen admiraliteit vasthouden. Behalve de vloot beheerden de Admiraliteiten ook de inning van de convoeien en licenten, de havenbelastingen. Benoemingen liepen via de Staten-Generaal. De colleges van de admiraliteiten verschilden van samenstelling, maar Utrecht was hierin uitzonderlijk omdat zij een zetel in alle colleges bezat. Zij zat zelfs als enige landprovincie in de Middelburgse admiraliteit, waar verder alleen Zeeuwse en Hollandse vertegenwoordigers zitting hadden.⁴⁸ Utrecht had in de admiraliteiten waarschijnlijk weinig in te brengen, maar ze had wel als enige landprovincie de mogelijkheid om directe informatie uit alle Admiraliteiten te verkrijgen.

Het financiële aspect van de Generaliteit werd afgewikkeld in de Generaliteits-Rekenkamer. Hier waren alle provincies vertegenwoordigd met twee zetels.⁴⁹ Dit orgaan beperkte zich tot het bijhouden van de inkomsten en uitgaven van de generaliteit en had geen invloed op het beleid.

De opbouw van Utrecht

De Utrechtse Staten hadden drie vertegenwoordigende leden: geëligeerden, ridderschap en steden. Het eerste lid was een overblijfsel van de vroegere kapittel-kloosters van Utrecht en een unicum binnen de Republiek. Het eigendom van deze lucratieve zetels van de kapittels was na de protestantisering overgegaan in handen van een groep van ongeveer 140 leden van de regentenklasse, die daardoor verkiesbaar waren voor het eerste lid. Als er een benoeming plaatsvond, bepaalden in de zogenaamde kapittelmaanden de geëligeerden

⁴⁷ Price, *Holland and the Dutch Republic*, 216-217.

⁴⁸ Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen*, 205-206.

⁴⁹ *Ibidem*, 217-218.

zelf en in andere maanden om de beurt de ridderschap en de steden wie de zetel mocht bekleden.⁵⁰ De geëligeerden hadden dus de mogelijkheid om ongeveer de helft van de leden zelf te kiezen. Edelen en Steden konden maar een kwart van de leden kiezen en daarbij waren zij natuurlijk afhankelijk van het aanbod van de kapittelleden.

Het tweede lid bestond uit edelen met een riddermatig goed in het Sticht. Zij vulden zichzelf aan als er plaatsen openvielen in de Staten.⁵¹ Vaak vormden zij een blok met de geëligeerden waardoor de meerderheid al bereikt werd voor de steden hun stem konden uitbrengen.

Van de steden was Utrecht overheersend. De andere steden, Amersfoort, Montfoort, Rhenen en Wijk bij Duurstede, hadden eigenlijk geen recht om zitting te nemen, maar Utrecht liet hen toe omdat deze dan konden meedelen in de kosten van genomen beslissingen.⁵² Aan de andere kant bestond er bij Utrecht wel de vrees dat de kleinere steden de kant van het Ridderschap zouden kiezen, omdat de adel daar veel invloed had.⁵³ De kleinere steden konden soms de voortgang blokkeren tijdens stemmingen in de Staten. Zo wisten Amersfoort en Rhenen een stemming uit te stellen, omdat haar vertegenwoordigers niet bevoegd waren over een belastingverhoging te spreken. De twee moesten eerst terug naar hun steden voor ruggespraak.⁵⁴

Officieel kwamen de Staten maar twee keer in het jaar bijeen, namelijk in juli en december. De oudste geëligeerde had de rol van voorzitter.⁵⁵ Er was echter de mogelijkheid om extra vergaderingen te beleggen en de vergaderingen werden in praktijk zo vaak uitgeschreven, dat vrijwel elke maand minstens één bijeenkomst werd gehouden. In tijden van oorlog was dit nog vaker het geval. Dit is misschien niet alleen een uiting van belangstelling voor buitenlandse politiek, maar waarschijnlijk ook een uiting dat de leden van de Staten betrokken wilden blijven bij de uitgaven en de Gedeputeerde Staten niet teveel onafhankelijke speelruimte wilden geven. Deze vergaderingen waren meestal 's middags, omdat er bij verlenging vaak *post prandium* (na de middag) aan de datum toegevoegd werd.

De generaliteitsonderwerpen kregen een belangrijke plaats op de agenda. Zij werden in de regel als eerste behandeld.⁵⁶ Aan het einde van de vergadering werd soms weer aandacht aan generaliteitszaken besteed, maar dit was waarschijnlijk omdat er tijdens de vergadering

⁵⁰ Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat*, 55-56.

⁵¹ Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen*, 245.

⁵² Ibidem, 245-246.

⁵³ Perlot, *De Staten van Utrecht en Willem III*, 13.

⁵⁴ UA, 233, SvU, 232-33, 22 oktober 1670.

⁵⁵ Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen*, 246.

⁵⁶ Perlot, *De Staten van Utrecht en Willem III*, 14.

nieuwe berichten uit Den Haag binnengekomen waren. Illustratief voor het belang dat Utrecht aan berichten uit Den Haag hechtte, was dat deze voor sluiting aan de agenda werden toegevoegd.

Ook in Utrecht speelde, net als in de Staten-Generaal, het commissiewezen een grote rol. Voor vrijwel elk onderwerp dat verdere discussie nodig had werd een commissie opgericht. Hoewel dit later zou veranderen, waren er in het derde kwart van de 17de eeuw nog geen permanente commissies.⁵⁷ De plaatsen in deze commissies werden gemonopoliseerd door steeds dezelfde leden. De bezetting van de commissies gaf dus uitstekend weer wie er binnen de Utrechtse politiek de belangrijkste personen waren. Namen als Jasper Schadé, Van Dijkvelt, Diederik Borre van Amerongen, heer van Sandenburg, en Gerard van Reede van de Vuurs, heer van Drakesteyn, kwamen keer op keer terug. De laatste twee op de benoemingslijst werden altijd expliciet aangeduid als oud-burgemeesters van Utrecht waarvan Cornelis Booth, Cornelis van der Voort en Nicolaes Hamel het meest benoemd werden. Dit waren duidelijk de afgevaardigden van het stedelijke lid. In de eerste helft van 1672 werd deze monotonie doorbroken en verschenen er steeds meer nieuwe namen in de commissies. Dit werd waarschijnlijk veroorzaakt door de grote hoeveelheid commissies, die opgericht werden vanwege de voorbereiding voor de oorlog. De normale commissieleden waren hierdoor overbelast en leden van het tweede garnituur moesten dit extra werk opvangen.

Gedeputeerde Staten vormden sinds 1610 het dagelijkse bestuur van het gewest Utrecht. Zij ontvingen de post, regelden de routinezaken en bepaalden de agenda voor de Statenvergaderingen. De leden hiervan waren afgevaardigden uit de Staten. Ieder lid bezat vier zetels. Van de stedelijke afgevaardigden bezat de stad Utrecht twee permanente zetels en Amersfoort één. De overige drie steden deelden hun zetel elke drie maanden bij toerbeurt.⁵⁸ Hierdoor konden alleen Utrecht en Amersfoort zichzelf goed informeren over de gang van zaken in de Gedeputeerde Staten. Het takenpakket van de Gedeputeerde Staten was uitgebreid. Zij lazen alle binnengekomen post, namen de reguliere correspondentie op zich, wikkelden kleine zaken af en stelden de agenda op voor de Staten. Ook waren zij verantwoordelijk voor het innen van de inkomsten en het betalen van de uitgaven. Maar hoewel de werklast groot was, hadden de gedeputeerden geen beslissingsmacht. In tegenstelling hiermee kwam het vaak voor dat er onderwerpen behandeld en beslist werden door de Staten van Utrecht die normaal door de Gedeputeerden werden afgewikkeld. Door de bepaling van de agenda en hun dagelijkse aanwezigheid hadden de Gedeputeerde leden

⁵⁷ De Bruin, *Geheimhouding en verraad*, 181.

⁵⁸ Perlot, *De Staten van Utrecht en Willem III*, 16.

natuurlijk een grote invloed op de besluitvorming, maar zij konden niet hun gang gaan zonder de Staten te consulteren. Hierdoor waren de Gedeputeerden gedwongen tot het regelmatig uitschrijven van extra vergaderingen. Waarschijnlijk was dit orgaan veel sterker geweest als Utrecht zich strikt aan de twee vergaderingen per jaar gehouden had.

Sinds 1663 bezat Utrecht ook een eigen Rekenkamer. Hier werden de inkomsten en uitgaven van Utrecht bijgehouden. Maar net als de Generaliteits-Rekenkamer was dit orgaan voornamelijk administratief van karakter.

Contacten tussen Utrecht en Den Haag

De schriftelijke verbinding met Den Haag was vanwege de korte afstanden snel. Brieven en berichten die gestuurd werden vanuit Den Haag werden meestal de volgende dag al behandeld. De contacten met de generaliteit waren soms direct, maar konden ook indirect lopen via de afgevaardigden van Utrecht. De twee belangrijkste correspondenten in Den Haag, naast de Gedeputeerden ter Staten-Generaal, waren de Staten-Generaal en de Raad van State. Dat deze twee organen de meeste brieven verstuurd werden was logisch. De Staten-Generaal dienden uiteraard al hun formele verzoeken aan de Utrechtse Staten te verzenden. En verder maakte het Utrechtse aandeel in het Staatse leger een drukke uitwisseling van correspondentie tussen Utrecht en de Raad van State noodzakelijk. Tijdens oorlogen werd deze correspondentie met de Raad van State alleen maar groter. Utrecht onderhield weinig correspondentie met de admiraliteiten; dit wekt echter geen verbazing, aangezien er geen vloot was in de provincie. De Generaliteits-Rekenkamer sprak de Utrechtse Staten vrijwel nooit aan, ondanks dat zij de contributies van het gewest ontving. Dit benadrukt dat dit orgaan voornamelijk als accountant fungeerde. Indien het betalingsproblemen constateerde, liet het de zaak aan anderen over.

De Utrechtse gedeputeerden ter Staten-Generaal waren de vertegenwoordigers van de Utrechtse Staten. Elk lid zond een afgevaardigde en deze bleef zeer lang in deze functie. Johan van Reede van Renswoude zat 32 jaar (1639-1671) voor de Geëligeerden, Godaard van Reede van Amerongen 40 jaar voor de Ridderschap en Gijsbert van Hoolek 42 jaar (1638-1680) voor de steden.⁵⁹ De afgevaardigden leken dus aan hun zetel vastgelijmd te zitten. Dit werd onder meer veroorzaakt doordat ze het contact met hun achterban kwijtraakten in de provincies, omdat hun langdurige afwezigheid hen weghield van de mogelijkheden om in

⁵⁹ Perlot, *De Staten van Utrecht en Willem III*, 14.

Utrecht een goede betrekking te krijgen. Hierdoor konden ze eigenlijk niet meer weg uit hun Haagse positie.⁶⁰ Toch was de betrekking voor de afgevaardigden geen straf, omdat zij in dat geval hadden geprobeerd om hun termijn in Den Haag zo kort mogelijk te maken. Waarschijnlijk hadden de afgevaardigden affiniteit voor het werk in Den Haag.⁶¹ Ook betekende het lange verblijf dat zij een netwerk in Den Haag konden opbouwen. Hier kon Utrecht van profiteren, als dit in stand bleef. De zittende gedeputeerden mochten dus niet te snel terugkeren naar Utrecht. Het viel te verwachten, dat Utrecht hen waarschijnlijk wel tegemoet zou komen als de gedeputeerden zaken in de thuisprovincie wilden regelen. Maar het lange verblijf van de gedeputeerden in Den Haag moet uiteindelijk zijn consequenties gehad hebben voor Utrechtse belangen. Uiteindelijk waren ze in het hart van Holland iets gevoeliger voor Hollandse belangen, al zal dit nooit te sterk merkbaar zijn geweest. Utrecht kon hen namelijk altijd terugroepen en zij zouden dit absoluut gedaan hebben als de gedeputeerden te veel de Hollandse belangen zouden bevorderen.

De afgevaardigden verzorgden de verbinding tussen Utrecht en de Staten-Generaal. Als eerste hadden zij als taak om deel te nemen aan de vergaderingen en daarin de stem van Utrecht uit te brengen. Maar uiteindelijk was vooral het onderhouden van de contacten met andere regenten in Den Haag belangrijk. Daarbij was hun rol vooral passief, omdat zij niet de vrijheid hadden om te beslissen. In de meeste gevallen brachten ze slechts voorstellen die in Den Haag gedaan werden over aan Utrecht. Vervolgens namen de Utrechtse Staten een beslissing. Dit was bij routineuze beslissingen snel gedaan, maar als de kwestie iets meer controversie opriep duurde het wat langer. Per brief liet Utrecht aan de afgevaardigden weten hoe zij moesten stemmen. Omdat veel kwesties met voor of tegen beantwoord konden worden of nog niet om een definitieve beslissing vroegen, was ruggespraak niet vaak nodig. Zo liet op 11 september 1665 Van Hoolck weten, dat de Republiek troepen van Brunswijk-Lunenburg wilde overnemen. De Utrechtse Staten hadden daar gezien de dreiging van Munster en het tekort aan goede soldaten, geen bezwaar tegen en gaven hun toestemming.⁶² Dat de gedeputeerden van Utrecht al vele jaren in de Staten-Generaal zaten, kan er ook toe bijgedragen hebben dat er weinig sprake lijkt te zijn van ruggespraak in de briefwisseling. De afgevaardigden hadden genoeg ervaring om te weten wat er van hen verwacht werd.

Toch waren er momenten dat de Utrechtse Staten meer informatie wilden, zoals bij de lange onderhandelingen rond de Triple Alliantie, die na 1668 nog steeds doorgingen. In 1669

⁶⁰ De Bruin, *Geheimhouding en verraad*, 137.

⁶¹ Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat*, 13

⁶² UA, 233, SvU, 232-31, 11 september 1665.

en 1670 stuurden de gedeputeerden regelmatig een brief om de Staten op de hoogte te houden.⁶³ Soms kwam een gedeputeerde zelfs op een vergadering in Utrecht om rapport uit te brengen, zoals, bijvoorbeeld, Van Hoolck op 28 april 1670.⁶⁴ Dit laatste gaf de Staten-leden de kans om toelichting te krijgen op onderwerpen die niet duidelijk waren. Maar deze gesprekken waren uitzonderlijk. De gedeputeerden hoefden niet vaak in Utrecht te verschijnen en er werd blijkbaar op vertrouwd dat zij in hun schriftelijke correspondentie voldoende informatie gaven.

Als Utrecht politieke wensen had, kon zij aan de gedeputeerden een verzoek doen om in Den Haag te lobbyen voor haar belangen. Zo was er het probleem van de Franse troepen, welke gestuurd werden om te helpen tegen Munster. Deze werden als lastig en ongedisciplineerd beschouwd en de Gedeputeerde Staten van Utrecht stuurden aan Van Renswoude de mededeling dat zij geen Franse troepen op Utrechts grondgebied wilden. Indien dit niet te regelen was, werd het curieuze verzoek gedaan om ervoor te zorgen dat alleen nette, rustige Fransen in het gewest terecht zouden komen.⁶⁵

Andersom werden de gedeputeerden soms ook door de Staten-Generaal gebruikt om met Utrecht te communiceren. Dit gebeurde vooral in het geval van specifieke vragen om achterstallige betalingen of om bepaalde leveringen van goederen of diensten. Zo werd door Van Renswoude per brief geïnformeerd naar de door Utrecht beloofde 60 wagens voor de veldtocht tegen Munster.⁶⁶ Het is goed mogelijk dat hem dit niet direct op een bijeenkomst van de Staten-Generaal is gevraagd, maar dat hij door een belanghebbende in Den Haag verzocht is om hier navraag naar te doen. Regenten in Den Haag die informatie wilden hebben over de Utrechtse Staten, hadden in de gedeputeerden dus een aanspreekpunt.

In uitzonderlijke gevallen wilden de Utrechtse Staten liever iemand uit eigen kring in Den Haag hebben. Tijdens de onderhandelingen rond de Triple Alliantie werd bijvoorbeeld besloten om Van Dijkveld naar Den Haag te sturen zodat hij persoonlijk in de Statenvergadering rapport kon uitbrengen.⁶⁷ Dit gebeurde echter weinig, waaruit blijkt dat er bij de Utrechtse regenten genoeg vertrouwen bestond in de normale afvaardiging.

De rol van de afgevaardigden in de andere Generaliteitsorganen was veel beperkter dan die van de gedeputeerden ter Staten-Generaal. Hun contact was vaak minder frequent en betrof vooral routinekwesties. Deze waren voor Utrecht van minder belang, omdat dit vooral

⁶³ UA, 233, SvU, 232-33, 6 januari 1669 en 28 april 1670.

⁶⁴ UA, 233, SvU, 232-33, 29 mei 1669.

⁶⁵ UA, 233, Ged. St., 264-70, 30 december 1665.

⁶⁶ UA, 233, Ged. St., 264-70, 21 september 1665.

⁶⁷ UA, 233, SvU, 232-33, 7 september 1669.

uitvoeringsorganen waren. De afgezanten uit Utrecht waren hierdoor vooral informant en contactpersoon. Belangrijk voor Utrecht was wel dat dit soort functies een vorm van patronage was waarmee diegenen met de juiste connecties, aan een betrekking geholpen konden worden.

Op het moment dat de Staten-Generaal het nodig vonden om een gewest de mantel uit te vegen, werden er een afvaardiging naar deze provincie gestuurd. Een zogenaamde bezending was een paardenmiddel dat in deze periode maar één keer gebruikt werd tegen Utrecht. Cornelis de Witt, de broer van Johan, kwam naar Utrecht, om tot betaling voor het leger en de vloot aan te dringen. Hij werd ontvangen door de Gedeputeerde Staten. De Witt was door de Staten-Generaal van een 'letter van credens' voorzien, zodat hij namens hen de boodschap kon overbrengen.⁶⁸ Hoewel het resultaat tegenviel, omdat geen directe betaling volgde, dwong deze bezending de Gedeputeerden wel om direct de Utrechtse Staten bijeen te roepen.⁶⁹ Er is dus goede reden om cynisch te zijn over het effect van de bezending, maar het dwong Utrecht wel om de voorstellen van de Staten-Generaal serieus te bekijken en direct te beantwoorden. Dit was meer dan een geschreven aanmaning kon bereiken.

Soevereiniteit

Eén van de problemen waar de Republiek haar onderzoekers voor stelt, is bij wie de soevereiniteit lag. Soevereiniteit is het bezit van de onafhankelijke autoriteit over een gebied. Dit betekent dat een soeverein persoon of orgaan onafhankelijk moet zijn van andere landen en zeggenschap moet hebben over het eigen grondgebied. Natuurlijk bestaat er vaak een zekere bewegingsvrijheid voor lokale autoriteiten om binnen dit grondgebied een eigen koers te bepalen, maar deze onafhankelijkheid is afgeleid en afgebakend door de soeverein van het territorium. Vaak is deze soevereiniteit ingebed in de wetgeving van het land.

Bij de Republiek ligt dit echter niet zo simpel. De enige juridische basis voor de Republiek, de Unie van Utrecht, was uiterst vaag en om die reden voor meerdere interpretaties vatbaar. En deze vrijheid werd in contemporaine discussies ook tot het uiterste uitgebuit. De Bruins conclusie dat het analyseren van de soevereiniteit van de Republiek niet op een juridische basis gevestigd kan worden en aan de Generaliteit alleen maar de soevereiniteit van een onafhankelijke staat gegeven kon worden, terwijl aan de provincies de

⁶⁸ UA, 233, Ged. St., 264-71, 5 maart 1666.

⁶⁹ UA, 233, SvU, 232-32, 6 maart 1666.

soevereiniteit over het eigen gebied gegeven werd, is de meest vruchtbare benadering.⁷⁰ De Generaliteit werd zwak gehouden, doordat de gewesten hun positie binnen de Staten-Generaal wilden houden. Zo dienden zij bij alle beslissingen direct geconsulteerd te worden. De Raad van State, die het centrum van de Republiek had moeten worden, bleef dus een ondergeschikt orgaan. In de afzonderlijke provincies waren het de Gewestelijke Staten, die de absolute macht over hun eigen gebied bezaten en daardoor aanspraak konden maken op soevereiniteit daarover.⁷¹

De consequentie van een dergelijke benadering, die zich vooral op de praktijk van het politieke handelen richt, is dat er helaas geen duidelijke afbakeningen te plaatsen waren. Uiteindelijk bleven er veel onderdelen over waarin generaliteit en gewest elkaar raakten en er dus een spanningsveld ontstond. Het was noodzakelijk dat deze spanningsvelden in de praktijk werden begrensd. Hoewel het voor de onderzoeker misschien frustrerend is om met vage afbakeningen te werken, het plaatsen van een scherpe lijn, die niet kan voldoen aan de contemporaine werkelijkheid, is geen goed alternatief.

Een dergelijke onduidelijke afbakening wekt de verwachting dat generaliteit en gewest regelmatig met elkaar overhoop gelegen moeten hebben. Immers, onduidelijkheid in begrenzingen van autoriteit leidt gemakkelijk tot grensoorlogjes tussen de verschillende instituties. Het is echter opvallend dat dit in de beschreven periode vrijwel niet het geval was. Er was maar één incident waarbij serieuze onduidelijkheid bestond over de rol van de provincie en de generaliteit. Dit betrof de levering van transport aan doortrekkende troepen.

Het leveren van transport was in Utrecht een gevoelig onderwerp geworden sinds de Munsterse Oorlog. Utrecht had tijdens de veldtocht van 1665 karren geregeld op verzoek van de Raad van State,⁷² maar na afloop bestond er grote onduidelijkheid over de compensatie van deze transportdienst. Het was zelfs zover gekomen dat er dagelijks Utrechtse regenten werden aangeklampt door nog onbetaalde voerlieden.⁷³ Utrecht legde de schuld hiervoor bij de Raad van State, maar dit kan ook komen door de pogingen van het gewest om de kosten van de karren direct van de betalingen van Utrecht aan Den Haag af te trekken⁷⁴. Hoewel de Raad van State deze regeling accepteerde, verhoogde Utrecht een aantal maal het dagloon van de voerlieden.⁷⁵ Dit kan voor verwarring bij de afrekening gezorgd hebben. Dit ongenoegen

⁷⁰ G. de Bruin, "De soevereiniteit in de Republiek: een machtsprobleem." In: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 94 (1979) 27-40, aldaar 39-40.

⁷¹ *Ibidem*, 28-29, 32-33.

⁷² UA, 233, Ged. St., 264-70, 6 oktober 1665.

⁷³ UA, 233, SvU, 232-32, 21 maart 1666.

⁷⁴ UA, 233, Ged. St., 232-32, 9 februari 1666.

⁷⁵ UA, 233, SvU, 232-32, 26 januari 1666.

speelde nog steeds toen in 1670 nieuwe problemen werden voorzien bij het leveren van transport, omdat Utrecht geen zin had om weer met schulden achter te blijven. Utrecht uitte haar ongenoegen over de wijze waarop compagnieën van het leger die door Utrecht trokken, direct transport eisten en vervolgens met de karren en boten overal en nergens heen gingen. Vervolgens werden de karren op een willekeurige plek afgedankt. De Gedeputeerde Staten eisten van de Raad van State dat zij vooraf bekend maakte hoeveel transportcapaciteit nodig was, waar de transporten heen gingen en wat de eindplaats was en dat bekend was wie ervoor moest betalen en hoeveel.⁷⁶ De Gedeputeerde Staten ontving bericht dat de Raad van State hier geen direct antwoord op konden geven en dat in de tussentijd de provincies voor de kosten moesten opdraaien.⁷⁷ Dit stelde de Staten teleur omdat dit Utrecht verplichtte om soldaten direct te geven wat zij eisten, zonder te weten wat de uiteindelijke kosten zouden worden.⁷⁸ Tot een definitief antwoord is het tot 1672 niet gekomen, maar in 1671 kregen de voermannen van de veldtocht van 1665 het geld pas uitbetaald. Besloten werd door de Utrechtse Staten dat zij de gemaakte kosten zelf van de aan de generaliteit verschuldigde som zouden aftrekken.⁷⁹

Hieruit blijkt dat tussen Utrecht en de Generaliteit niet altijd alles goed liep, maar dat het duidelijk was wie waarover kon beslissen. Utrecht zag het transport niet als een extra dienst aan de Raad van State, maar vond dat de kosten direct in proportie afgetrokken dienden te worden van haar deel in de quota. Dit werd toegestaan, maar bleek nadelig voor Utrecht uit te pakken. Toen bleek dat de gemaakte kosten niet genoeg gecompenseerd werden, besloot het om in het vervolg hardere eisen te stellen aan de procedures rond logistieke assistentie. Dit mislukte echter, omdat de Raad van State haar eisen op de lange baan schoof en een interim-oplossing voorstelde die in het nadeel van Utrecht uitviel. Utrecht kon protesteren, maar diende zich erbij neer te leggen. Het vocht niet het recht aan van de Raad van State om transport te eisen en ook niet de hoeveelheid die zij kon eisen. Utrecht wilde alleen duidelijkheid, zodat het bij een volgende ruzie over transport, aan de afspraak rechten kon ontnemen. Het was duidelijk dat de allocatie van transport van het leger de taak was van de Raad van State en dat Utrecht in principe aan deze eisen gehoor had te geven.

De taken van de generaliteit en de gewesten waren dus al voldoende afgebakend en de grenzen werden door beide partijen gerespecteerd. Als Utrecht het niet eens was met hoe de Raad van State het transport regelde, kon het daar niet veel tegen doen. Het kon slechts hopen

⁷⁶ UA, 233, Ged. St., 264-75, 18 januari 1670.

⁷⁷ UA, 233, Ged. St., 264-75, 27 januari 1670.

⁷⁸ UA, 233, Ged. St., 264-75, 2 februari 1670.

⁷⁹ UA, 233, SvU, 232-33, 16 maart 1671, 24 maart 1670.

dat er rekening met de wensen gehouden zou worden. In dit geval was dit in het nadeel van Utrecht, omdat het gedwongen werd om een afwachtende houding aan te nemen en het de gewenste duidelijkheid niet kreeg. Maar in dit voorbeeld blijkt ook dat Utrecht kon bepalen hoe de kosten voor de transporten verrekend zouden worden en dat de generaliteit dit accepteerde. De verdeling van de competenties pakte dus niet automatisch in het voordeel van de federale organen uit.

Utrecht en de diplomatie

De diplomatieke betrekkingen tussen de Republiek en het buitenland waren grotendeels de zaak van de Staten-Generaal. In wezen had Utrecht hier weinig mee te maken. Bij buitengewone diplomatieke gebeurtenissen, zoals vredesbesprekingen en het bezweren van crises in het buitenland, werd er toestemming gevraagd aan de Staten van de provincies. Maar dit was een formaliteit. Zoals uit het vorige hoofdstuk blijkt, stonden de neuzen in de Republiek grotendeels dezelfde kant op, namelijk dat geprobeerd werd om met iedereen vreedzame betrekkingen te onderhouden en oorlog zoveel als mogelijk te vermijden. De diplomatieke missies van de Republiek waren dus altijd gericht op het bereiken van vrede of het bereiken van defensieve bondgenootschappen. Voor Utrecht was er geen enkele reden om daar tegen te zijn. Deze politiek lag in de lijn van de Utrechtse belangen, omdat ook dit gewest een defensieve houding wenste.

Verdragen kregen iets meer aandacht van de Staten van Utrecht, maar ook hier bleef het bij het instellen van een commissie. Een verdrag werd daarna zonder wijzigingen goedgekeurd. Waarschijnlijk was dit omdat de afstand tot het diplomatieke proces te groot was. Losse provincies hadden geen directe invloed op de onderhandelingen van de diplomaten van de Republiek en op de diplomatieke wensen van de buitenlandse partners had men helemaal geen invloed. Aangenomen werd dat de diplomaten hun best deden en de verdragen de mogelijkheden die er waren het beste reflecteerden. Bovendien was het niet waarschijnlijk dat een verdrag met het buitenland speciaal voor Utrecht nadelig zou uitpakken.

Dit betekent niet dat Utrecht geen enkele directe verantwoordelijkheid had voor de diplomatie. Die had het wel, namelijk het onderhouden van diplomaten die uit de eigen provincie afkomstig waren. Dit blijkt uit de financiële ondersteuning die aan de diplomaten werd gegeven. Als het salaris voor diplomaten ter sprake kwam ging het altijd om een Utrechter. Diplomaten uit andere provincies werden niet besproken en niet betaald. Natuurlijk was het aantal Utrechters op diplomatieke missies beperkt. Hendrik tot Renswoude was tot

zijn dood in 1669 de afgevaardigde van de Republiek aan het hof van Madrid in Spanje. Hem werd onder meer in 1664 een bedrag van 6000 gulden zonder discussie toegekend, nadat hij om deze som had gevraagd voor zijn equipage.⁸⁰ Een paar jaar later schreef Renswoude de Staten aan voor drie maanden salaris.⁸¹ Godaard van Reede van Amerongen was een voorbeeld van een tijdelijke afgezant die regelmatig missies in opdracht van de Staten-Generaal vervulde in het Duitse Rijk en Denemarken. Hij kreeg voor zijn missie in Denemarken van 1664 en 1665 de som van 4272 gulden persoonlijk uitbetaald door de Gedeputeerde Staten.⁸²

De benoemingen werden volledig voorgekookt. Toen Jacob van Dam door Utrecht aanbevolen werd als consul in Constantinopel, nadat diens meerdere daar bij een aardbeving was omgekomen,⁸³ was het al een uitgemaakte zaak dat hij deze functie zou krijgen. Waarschijnlijk gebeurde het grootste deel hiervan in Den Haag, zodat het niet verwonderlijk is dat Hendrik tot Renswoude, een tweede zoon van een Utrechtse gedeputeerde ter Staten-Generaal, als ambassadeur naar Spanje ging. Van Reede van Amerongen had behalve zijn contacten in Den Haag ook de beschikking over diplomatieke vaardigheden waardoor hij regelmatig tot afgevaardigde werd gekozen voor onderhandelingen.

Of Utrecht veel nut had van het onderhouden van diplomaten is twijfelachtig. Hoewel de Staten op deze manier patronage konden bedrijven, was het aantal posten beperkt en waarschijnlijk erg afhankelijk van de wensen in Den Haag. Of het prestige van Utrechtse diplomaten afstraalde op Utrecht is ook onwaarschijnlijk. Wel is het zo dat Van Amerongen, wanneer hij op missie ging, vrijwel altijd Utrecht aandeed om te rapporteren over zijn missie.⁸⁴ Wat hij te vertellen had, waren voor Utrecht waardevolle inlichtingen en indien hij op dat moment net terugkeerde, kon Utrecht zelfs eerder over informatie beschikken dan de Staten-Generaal. Maar dit voordeel was uitsluitend voorbehouden aan iemand als Van Amerongen, die regelmatig op belangrijke missies gestuurd werd, wat uitzonderlijk was. Aan Renswoude, die jarenlang in Spanje verbleef, had Utrecht veel minder als informatiebron. Diplomaten waren voor Utrecht dus voornamelijk een kostenpost en het gewest had dus belang bij het beperken van het aantal diplomaten.

⁸⁰ UA, 233, SvU., 232-31, 19 juli 1664.

⁸¹ UA, 233, SvU., 232-33, 16 november 1669.

⁸² UA, 233, Ged. St., 264-72, 9 juni 1667.

⁸³ UA, 233, Ged. St., 264-72, 7 juni 1667.

⁸⁴ UA, 233, SvU, 264-75, 3 maart 1670.

Utrecht en de VOC en WIC

De VOC en de WIC hadden voor Utrecht niet het economische belang dat zij voor Holland bezaten. Het is dan ook niet verrassend dat deze twee handelscompagnieën nauwelijks ter sprake kwamen in de besluiten van de Utrechtse Staten. Als dit het geval was, ging het meestal om formaliteiten, zoals het benoemen van bewindhebbers en het verlengen van monopolies. Zo werd in 1666 de Utrechter Lambert van Velthuysen tot bewindhebber bij de WIC benoemd.⁸⁵ Maar dit gebrek aan aandacht betekende niet dat de Utrechtse Staten onverschillig stonden tegenover de handelscompagnieën. Integendeel, er was soms antipathie te bespeuren.

Toen op 3 februari 1665 de verlenging van de octrooien op de agenda stond, stemde Utrecht in, maar maakte het wel de opmerking dat als andere gewesten zouden tegenstemmen, Utrecht zich hierbij zou aansluiten.⁸⁶ Dit was waarschijnlijk gericht tegen de WIC, omdat deze vanwege haar voortdurende verliezen regelmatig ondersteund moest worden. Utrecht hoopte zich dus te kunnen aansluiten bij verzet tegen deze geldverslinder. Utrecht had waarschijnlijk minder problemen met de VOC, hoewel deze misschien niet op een groot enthousiasme kon rekenen. Ook speelde er in de jaren 1668-1669 een conflict met de WIC omdat de provincie nog 40.000 gulden subsidie schuldig zou zijn aan de compagnie. Deze had zij in 1641 moeten betalen.⁸⁷ Het antwoord liet maanden op zich wachten en was uiteindelijk een weigering “omme redenen niet getreden te worden.”⁸⁸ Nadat Groningen om een herziening van dit besluit had gevraagd, weigerde Utrecht weer, maar nu met motivatie. Het vond dat het genoeg had betaald en dat andere provincies ook in gebreke waren gebleven.⁸⁹

Maar hoewel Utrecht weinig op had met de WIC, was het niet bereid om het verzet tegen de compagnie te leiden. Mogelijk speelt hierin een rol dat de relatie met Zeeland al gespannen was omdat dit weigerde voor fortificaties bij Schenkenschans te betalen.⁹⁰ Een aanval op het troetelkindje van Zeeland, de WIC, zou de relatie met dit gewest te veel verstoren.

⁸⁵ UA, 233, SvU., 232-32, 21 maart 1666.

⁸⁶ UA, 233, SvU., 232-31, 3 februari 1665.

⁸⁷ UA, 233, SvU., 232-33, 7 augustus 1668.

⁸⁸ UA, 233, SvU., 232-33, 22 januari 1669.

⁸⁹ UA, 233, SvU., 232-33, 9 juni 1669.

⁹⁰ UA, 233, Ged. St., 264-73, 8 mei 1668.

Contacten tussen Utrecht en andere gewesten

Hoewel Utrecht voornamelijk te maken had met de Generaliteit, werden soms ook contacten met andere provincies onderhouden. Deze hadden echter geen gestructureerd karakter. De provincies leefden in hun eigen wereldje en pas op het moment dat er assistentie van andere provincie nodig was, werd er contact gezocht. Deze *ad hoc* contacten liepen echter stuk wanneer er geen wederzijdse belangen waren.

Het gewest Groningen stond in de vroegmoderne tijd bekend onder de naam Stad en Lande, wat uitstekend weergaf hoe het verdeeld was tussen een dominante stad en ontevreden Ommelanden. Dus toen dit gewest in 1670 weer eens intern verdeeld was, stuurde de stad Groningen tot twee keer toe een delegatie naar Utrecht om haar beklag te doen. Utrecht ontving deze met een koets en plaatste hen in een stoel met rood fluweel, waarna het verhaal van de afgevaardigden werd aangehoord. Ondanks dit onthaal was de reactie van Utrecht neutraal: in beide gevallen werd een commissie opgezet en de hoop uitgesproken dat de tweedracht gauw opgelost zou zijn.⁹¹ Waarschijnlijk was deze hoop geworteld in het verlangen van Utrecht dat de delegaties dan zouden wegblijven.

Een ander geval waarbij Utrecht om hulp werd gevraagd was een verzoek van Gelderland. Deze provincie zat in haar maag met de Franse soldaten van de Munsterse veldtocht van 1665. Bovendien vond Lodewijk XIV het nodig om ze nog wat langer in de Republiek te laten verblijven. Dus verzochten de Staten van Gelderland bij hun Utrechtse tegenhanger om hulp ter verlichting van de last. Utrecht schreef meteen de Staten-Generaal aan om hen aan te sporen om Gelderland te helpen. Aan het eind van de brief meldde Utrecht dat het zich tot het uiterste zou verzetten tegen de inkwartiering van Fransen in de provincie.⁹² Utrecht was altijd bereid om naar andere provincies te luisteren, maar als het er op aan kwam, weigerde het om offers te brengen.

Als de provincies elkaar wel wat te bieden hadden, kon er wat bereikt worden. Utrecht deed grote moeite om de fortificatie van de Schenkenschans te realiseren, ogenschijnlijk omdat deze vitaal was ter defensie tegen Munsterse agressie, maar het zal een grotere rol gespeeld hebben dat de aannemers van het project Willem Wijborch, de burgemeester van Wijk bij Duurstede, en Abraham Tentenier, de rentmeester van de tolleren van Wijk bij

⁹¹ UA, 233, SvU., 232-33, 21 juli 1670, 8 november 1670.

⁹² UA, 233, Ged. St. 264-72, 30 mei 1666.

Duurstede, waren.⁹³ Zeeland weigerde echter zijn deel te betalen en Utrecht reageerde hierop door zijn aandeel in de kosten van de vloot niet te betalen tot Zeeland overstag zou gaan. De impasse werd doorbroken toen zij overeenkwamen om van aandeel te ruilen, zodat Zeeland de kosten voor de vloot betaalde en Utrecht voor de Schenkenschans.⁹⁴ Door beide gewesten te laten betalen voor datgene dat ze na aan het hart lag werd het mogelijk om tot een oplossing te komen. Maar het vinden van wederzijdse belangen was meestal niet mogelijk. Hoewel Utrecht vele malen probeerde om te lobbyen bij andere provincies voor de voortgang van de werken bij Schenkenschans, bleken zelfs gewesten die direct belang bij het project leken te hebben, Overijssel en Gelderland, niet bereid om bij te dragen. Zij werden vele malen zonder resultaat aangeschreven.⁹⁵ In 1668 leek er toch even sprake te zijn van samenwerking tussen de drie, waarbij zij afspraken om achterstanden voor te schieten.⁹⁶ Hier bleek echter al spoedig weinig van terecht te komen.

Het is ironisch dat in de aanloop naar de Franse invasie Utrecht juist een voordeel bezat tegen het sterkere Holland. In het voorjaar van 1672 werd het noodzakelijk geacht om Utrecht te versterken. Utrecht had hierbij het geluk dat de provincie belangrijk was voor de verdediging van Holland. Er werden tussen de provincies verscheidene conferenties gehouden, waarbij onenigheid was over de omvang van de verdedigingslinie.⁹⁷ Utrecht wilde de hele provincie verdedigen, inclusief Wijk bij Duurstede, Holland wilde een kortere linie. Holland werd daarbij gedwongen om al een voorstel voor een financiële bijdrage te doen, voordat Utrecht verder wilde praten.⁹⁸ Dat Holland slechts de helft wilde betalen vond Utrecht echter te weinig en het bracht aan Holland over dat de provincie pas zou beginnen met de werken als Holland meer zou bijdragen. Dit was overigens tegen de zin van de Utrechtse commissie, die de besprekingen met Holland behartigde. Die wilde meteen beginnen.⁹⁹ Holland weigerde meer bij te dragen en deed slechts de concessie dat de stad Utrecht ook aan de westzijde van een retrenchement voorzien zou worden. Dit was een wens van Utrecht die Holland aanvankelijk geweigerd had. De Utrechtse Staten gingen overstag, maar bleven erop staan dat Holland in ieder geval de meerderheid van de troepen zou leveren.¹⁰⁰ Op 22 april 1672 was de tijd van onderhandelen voorbij en besloten de Staten om meteen te beginnen met

⁹³ UA, 233, SvU, 233-34, 23 mei 1671.

⁹⁴ UA, 233, Ged. St., 264-73, 8 mei 1668. 10 juli 1668.

⁹⁵ UA, 233, SvU, 232-34, 12 oktober 1671.

⁹⁶ UA, 233, Ged. St., 264-73, 3 december 1668.

⁹⁷ UA, 233, SvU., 232-35, 16 februari 1672, 5 maart 1672.

⁹⁸ Ibidem, 5 maart 1672.

⁹⁹ UA, 233, SvU., 232-35, 12 april 1672.

¹⁰⁰ UA, 233, SvU, 232-35, 14 april 1672.

graven.¹⁰¹ Hoewel Utrecht niet alles bereikte wat het wilde, kon het vanwege de heersende noodsituatie een behoorlijke bijdrage van Holland loskrijgen. Omdat het gevaar van 1672 een eenmalige gelegenheid was, was dit echter een uitzonderlijke situatie.

Het was dus niet zo dat de afzonderlijke provincies geen samenwerking zochten. Integendeel, er werden regelmatig voelsprietten uitgestoken. Maar alleen als er gemeenschappelijke belangen waren, kon er resultaat worden geboekt. Anders bleef het contact steken in beleefde uitwisselingen. De lange-termijnvoordelen die duurzame afspraken tussen gelijkgezinde provincies zouden kunnen hebben voor elk gewest afzonderlijk, bijvoorbeeld om een beter blok te kunnen vormen tegen Holland, werden niet gezien. Particularisme was er dus niet alleen tussen Generaliteit en gewest, maar ook tussen de gewesten onderling. Dit kon alleen maar uitpakken in het voordeel van de sterkste provincie, namelijk Holland. Maar uiteindelijk kon ook Holland, als het andere gewesten hard nodig had, niet anders doen dan proberen om op gelijke basis te onderhandelen.

¹⁰¹ UA, 233, SvU, 232-35, 22 april 1672.

3. Utrecht en de strijdmacht van de Republiek

De zwakke centrale instellingen in de Republiek betekenden dat een decentralisatie van de strijdmacht van de Republiek noodzakelijk was. Net als dat de vloot was verdeeld over vijf admiraliteiten, was het Staatse leger verdeeld over acht¹⁰² provinciale legers. Dit betekende dat Utrecht administratieve verantwoordelijkheden had voor het Staatse leger. De inzet van dit leger bleef voorbehouden aan de Raad van State in Den Haag, maar voor de kwaliteit van de troepen was ze afhankelijk van de administratieve kwaliteiten van de gewesten. Als de nood aan de man kwam viel die kwaliteit vaak tegen. Daarnaast was er ook een logistieke functie voor Utrecht, omdat het tussen Holland en Oost-Nederland lag, waar voor de Republiek de strategische bedreigingen lagen.

Het Staatse leger tussen Generaliteit en gewest

Decentralisatie van het leger lijkt voor de huidige waarnemer geen logische keuze, maar had in de Republiek een reden. De Raad van State bezat net als de andere centrale organen vrijwel geen ambtenaren, met als gevolg dat de administratieve lasten van het leger niet allemaal door dit orgaan uitgevoerd konden worden. Dus behalve een verdeling van de financiële lasten van de Generaliteit, was er ook een repartitie-stelsel voor het leger. Iedere provincie droeg de verantwoordelijkheid voor een aantal regimenten, in verhouding met hun aandeel in de kosten van de Republiek. Dit verdeelde de administratieve last over alle provincies, waar de Gedeputeerde Staten het routinewerk uitvoerden.¹⁰³ Utrecht nam iets meer dan een twintigste deel van de legermacht van de Republiek voor zijn rekening. De noodzaak van deze verdeling blijkt uit de notulen van de Gedeputeerde Staten van Utrecht, waar dagelijks minstens enkele pagina's aan het legeronderhoud gewijd waren. Verloven vormden de grootste administratieve last. Bij oorlogen werd dit nog erger. Dat de gewesten direct hun troepen betaalden was voor de Generaliteit een voordeel, omdat de betaling daardoor beter

¹⁰² Drenthe had ook een repartitie.

¹⁰³ Olaf van Nimwegen, *'Deser landen crijchsvolk': het Staatse leger en de militaire revoluties (1588-1688)* (Amsterdam, 2006), 71.

was dan wanneer zij vanuit Den Haag gedirigeerd zou zijn. In dat geval was het net als bij alle andere kosten van de Unie moeilijker geweest om het geld van de provincies los te krijgen.

Tijdens de Grote Vergadering van 1651 werd dit stelsel versterkt in het voordeel van de provincies. Zij kregen het recht om officieren tot en met de rang van kolonel te benoemen, zij konden de gouverneurs van de forten en steden in hun provincie benoemen en de Raad van State moest hun om toestemming vragen voor troepenverplaatsingen.¹⁰⁴ Dit betekende niet dat de gewesten over eigen legers beschikten. Het Staatse leger bleef een generaliteitsleger.¹⁰⁵ De Generaliteit bepaalde hoe en waar de legers werden ingezet. Ook had zij het recht van benoeming van de hogere officieren die voor specifieke veldtochten aangetrokken werden.

Utrecht kon echter alsnog proberen om invloed op de besluitvorming uit te oefenen. Zo vroegen de Utrechtse Staten tijdens de veldtocht van 1665 continu aan de Staten-Generaal om meer troepen tegen Munster. Het eerder genoemde idee om mariniers weg te halen bij de vloot om ze in te zetten te land lag in de lijn van dergelijke verzoeken. Als Utrecht strategische wensen had, probeerde zij die onder de aandacht van de Generaliteit te brengen. Dat de Staten-Generaal en de Raad van State hierin het laatste woord hadden, moest door Utrecht echter wel gerespecteerd worden. De neiging om de eigen legereenheden te beschouwen als particuliere troepen bestond overigens wel. Tijdens de crisis vanwege de Devolutie-Oorlog werden veel eenheden van het Staatse leger naar het zuiden verplaatst. Dit zorgde voor onrust in Utrecht, dat vreesde dat de provincie ontbloot zou worden van troepen. De provincie verkeerde op dat moment niet in gevaar. Toch bleef zij bij de Staten-Generaal verzoeken indienen of zij snel een deel van de uitgestuurde eenheden kon terugkrijgen. Daarvoor werd een compagnie aangewezen die in Sluis gelegerd was.¹⁰⁶ Pas toen Utrecht voorstelde om deze in te ruilen voor, in Utrecht gelegerde, Lunenburgse huurlingen, gingen de Staten-Generaal akkoord.¹⁰⁷ Omdat dit voorstel geen verzwakking in het zuiden betekende, gaven de Staten-Generaal aan Utrecht zijn zin. De inzet van het leger, ook het Utrechtse deel daarvan, viel nog steeds onder het gezag van de Generaliteit en het gewest kon niets anders doen dan haar wensen te respecteren. Toen in 1672 de Fransen naderen, deden de Utrechtse Staten het verzoek of de Staten-Generaal naar Utrecht verplaatst konden worden. Dit was een doorzichtige poging om de Staten-Generaal ertoe te bewegen om Utrecht binnen de laatste verdedigingslinie te krijgen.¹⁰⁸ Op dit verzoek werd geen antwoord gegeven.

¹⁰⁴ Ibidem, 256.

¹⁰⁵ Ibidem, 35.

¹⁰⁶ UA, 233, Ged. St., 264-73, 29 mei 1668, 28 juni 1668.

¹⁰⁷ UA, 233, Ged. St., 264-73, 9 juli 1668.

¹⁰⁸ UA, 233, SvU., 232-35, 28 mei 1672.

Zoals in hoofdstuk 3 beschreven, werd elk jaar door de Raad van State de Staat van Oorlog opgemaakt. In Utrecht werden deze stukken ontvangen en vervolgens werd er een commissie benoemd om deze ter goedkeuring te bekijken. Deze toestemming was echter een formaliteit. De Ordinaire Staat van Oorlog was uiteindelijk een reflectie van de normale vaste kosten van de Unie en kon dus weinig controverser oproepen. De extra kosten die de Generaliteit maakten, werden apart aan de Provinciale Staten gestuurd, die daarna voor elk onderdeel toestemming konden geven. In de praktijk was de toestemming voor de Ordinaire Staat van Oorlog dus niet meer dan een intentieverklaring. Toch ontstond er in 1671 een probleem rond de Staat van Oorlog. De Raad van State had namelijk geprobeerd om leger en vloot samen te voegen, waardoor de provincies gedwongen werden om met de kosten voor het ene onderdeel, ook de kosten voor het andere onderdeel op zich te nemen. Utrecht was het hier niet mee eens en protesteerde heftig.¹⁰⁹ Deze woede werd waarschijnlijk nog versterkt door de naderende Franse invasie, waardoor het gewest zich in de hoek gedrukt voelde. Hier werd namelijk misbruik gemaakt van de noodzaak voor snel handelen om een precedent te creëren dat de Generaliteit versterkte. Na een felle briefwisseling tussen de Staten-Generaal en Utrecht stemden de Utrechtse Staten in met de Staat van Oorlog. Ze gaven echter wel aan dat ze dit onder protest deden en ze wilden dat de Staten-Generaal een dergelijke samenvoeging in het vervolg verbood.¹¹⁰ Verder gaven de Utrechters veel commentaar bij de overname van de Staat van Oorlog voor 1671. Ze wezen erop dat zij veel beter betaalden dan andere gewesten, dat Hollandse troepen te veel betaald kregen en dat met name de Zeeuwen betalingsachterstanden hadden.¹¹¹ Mogelijk moeten deze protesten als een vorm van pesterij gezien worden. De klachten waren niet uniek en hadden elk ander jaar ook geuit kunnen worden.

Organisatie van het Utrechtse leger

De basiseenheid van het vroegmoderne leger was de compagnie. Dit was een groep van 75 tot 200 soldaten. De compagnie was meer een onderneming dan een legeronderdeel. Er werd een kapitein benoemd als belangrijkste officier en deze werd verantwoordelijk gesteld voor de werving van de troepen en ook benoemde hij de overige officieren voor zijn compagnie. Verder was hij verantwoordelijk voor de tijdige betaling van de manschappen en

¹⁰⁹ UA, 233, SvU., 232-34, 3 januari 1671.

¹¹⁰ UA, 233, SvU., 232-34, 31 januari 1671.

¹¹¹ UA, 233, SvU., 232-34, 18 april 1671.

in het geval van het uitblijven van deze salarissen diende hij het bedrag voor te schieten.¹¹² Ook de uitrusting was de verantwoordelijkheid van de kapitein, maar in de praktijk werd veel materiaal door Utrecht in bruikleen gegeven. De kapitein was dus het aanspreekpunt voor de Utrechtse Staten als er problemen waren met zijn compagnie.

De benoeming van de officieren voor het Utrechtse deel van het Staatse leger was geheel in de handen van de Utrechtse Staten. De selectie van deze officieren werd dan ook gedomineerd door nepotisme. Zo kon Weede een benoeming tot kanunnik zeker stellen voor Simon van Weerdenburg, door de schoonzoon van een zekere Van Rossum tot kolonel te benoemen.¹¹³ De achternamen van een aantal officieren is ook onthullend. Een Van Weede, een Schadé en een Borre van Amerongen bezaten een officierspositie, terwijl er familieleden van hen in de Utrechtse Staten zaten.¹¹⁴ Van Amerongen bekritiseerde dit soort deals, omdat hij niet onder de indruk was van de kwaliteiten van dergelijke officieren en omdat die hun compagnieën nog van de grond af moesten opbouwen, terwijl de Fransen al aan de poort stonden. Bovendien had hij in Duitsland veel aanbiedingen van ervaren officieren gekregen, die met hun eigen troepen kwamen. Deze aanbiedingen werden door de Utrechtse regenten echter genegeerd.¹¹⁵ Hoewel de gevolgen voor de kwaliteiten van het Utrechtse leger niet altijd even gunstig geweest kunnen zijn, was het recht om de eigen officieren te kunnen kiezen voor Utrecht erg belangrijk. Het versterkte de positie van de Staten van Utrecht ten opzichte van Den Haag aanzienlijk. Bij de Raad van State waren namelijk alleen de hogere posten te vergeven en dan alleen maar in het geval van een oorlog. Het leeuwendeel van de potentiële officieren wist dat hij niet de ervaring en de contacten had voor een dergelijke hoge post en richtte zijn aandacht naar de eigen Staten om patronage te verkrijgen. Het benoemingsrecht van de gewesten zorgde er dus voor dat de elite van de Republiek in de richting van de Gewestelijke Staten getrokken werd en niet naar de Staten-Generaal. Vooral de edellieden, voor wie de militaire carrière belangrijk was, waren dus afhankelijk van de patronage van regenten.

De periode 1664-1672 werd gekenmerkt door een groot gebrek aan continuïteit in de Utrechtse repartitie. Vanwege de internationale toestand kromp en steeg het aantal manschappen en verder werden plannen voor reorganisaties voortdurend in de war geschopt door nieuwe plannen of een nieuwe mobilisatie. Nadat met Munster de vrede getekend was verzocht dus de Staten-Generaal om de nieuw gevormde compagnieën te behouden. Hiermee

¹¹² Van Nimwegen, *'Crijchsvolk'*, 37, 40-41.

¹¹³ *Briefwisseling Van Amerongen- Weede*, 99.

¹¹⁴ UA, 233, Ged. St., 264-75, 23 september 1670, 22 december 1670. 264-76, 23 juni 1671.

¹¹⁵ *Ibidem*, 109.

zou een harde kern van ervaren troepen ontstaan, die bij aanvulling met groene troepen van betere kwaliteit waren dan volledig uit de grond gestampte compagnieën. Utrecht weigerde echter en stond, begin 1667, alleen toe dat de cavalerie aangehouden werd.¹¹⁶ Vanwege de inval van de Fransen in de Zuidelijke Nederlanden steeg het aantal troepen echter datzelfde jaar weer. Nadat het Franse gevaar geweken was werd er besloten tot een drastische inkrimping en een reorganisatie die de wildgroei in het aantal compagnieën moest aanpakken. Utrecht stemde hiermee in.¹¹⁷ Begin 1669 werd dit echter alweer omgegooid. Na lange discussies werd besloten om het aantal manschappen iets uit te breiden¹¹⁸ en deze uitbreiding werd vanaf november 1669 uit gebouwd tot een ambitieuze hervorming van het leger.¹¹⁹ Utrecht ging hier uiteindelijk formeel mee akkoord en beloofde ook de instructies van de Raad van State altijd te volgen.¹²⁰ Door de Franse dreiging werd het Staatse leger steeds verder uitgebreid en Utrecht deed hier ook niet moeilijk over. Deze ontwikkelingen moeten niet toegeschreven worden aan een doordacht plan, maar aan de bittere noodzaak om pariteit met de Fransen te verkrijgen.

De werving van reguliere troepen geschiedde door de officieren die benoemd waren door Utrecht, maar omdat de werving van soldaten tijd vergde waren er noodoplossingen. De eerste stoplap waren de waardgelders, veredelde schutters die aangenomen werden om in een garnizoen gevestigd te worden. Hiermee kwamen soldaten vrij voor het veldleger.¹²¹ Utrecht nam in 1665 op verzoek van de Generaliteit waardgelders aan, maar deze werden, vanwege de komst van de winter, binnen een paar maanden weer ontslagen.¹²² Als de dreiging zeer groot was, werden de inwoners van Utrecht zelf onder de wapenen geroepen. Meestal ging het om diegenen die zelf een piek of vuurwapen bezaten, maar in 1671 is er overwogen om ‘huyslieden’ te bewapenen.¹²³ In 1672 werd er bijvoorbeeld een monsterrol gemaakt van de militia en werd bepaald dat diegenen met een geweer of piek in compagnieën van 100 werden ingedeeld. De pacifistische Mennonieten moesten een vervanger betalen en diegenen die te arm waren om een wapen te bezitten werden te werk gesteld of konden als soldaat dienst nemen.¹²⁴

¹¹⁶ UA, 233, SvU., 232-32, 31 januari 1667.

¹¹⁷ UA, 233, SvU., 232-33, 9 september 1668, 7 oktober 1668.

¹¹⁸ UA, 233, SvU., 232-33, 8 juni 1669.

¹¹⁹ UA, 233, Ged. St., 264-74, 19 november 1669.

¹²⁰ UA, 233, SvU., 232-33, 22 oktober 1670.

¹²¹ Van Nimwegen, *‘Crijchsvolk’*, 46-47.

¹²² UA, 233, Ged. St., 19 december 1665.

¹²³ UA, 233, SvU., 232-34, 24 januari 1671.

¹²⁴ UA, 233, SvU., 232-35, 20 april 1672.

Huurtroepen werden door de Generaliteit aangesteld, maar onder de provincies verdeeld. Zo had Utrecht tijdens de crisis rond de Devolutie-oorlog troepen uit Lunenburg in garnizoen.¹²⁵ De betaling was echter voor rekening van alle provincies samen en hierdoor was de betaling van deze huurlingen niet optimaal. Op een gegeven moment klaagde een Lunenburgse kolonel direct bij de Staten van Utrecht over de slechte betaling.¹²⁶ Misschien speelden deze problemen een rol bij de impopulariteit van de huurtroepen in Utrecht. Toen enkele Lunenburgse compagnieën zouden vertrekken naar de Zuidelijke Nederlanden, keken de Utrechtse Staten vol ongeduld uit naar hun verplaatsing.¹²⁷

De administratieve last van de eigen legermacht was aanzienlijk. Als eerste was er de verplichting om de officieren op tijd te betalen, zodat deze in staat waren om de soldij van hun soldaten te betalen. De reguliere compagnieën werden waarschijnlijk naar behoren betaald, maar in 1666 waren er klachten over de slechte betaling van de nieuw aangeworven troepen.¹²⁸ Dat de oudere troepen beter betaald werden was natuurlijk vanzelfsprekend. Zij hadden immers al een lange band met Utrecht. Een dergelijke goede band breng je niet in gevaar door slechte betaling. Het was dan ook even vanzelfsprekend dat bij ontslag van compagnieën (cassatie) de jongere eenheden als eerste gingen.¹²⁹ Dit ontslag was echter geen gemakkelijke zaak. De kapitein moest iedere soldaat compenseren en dus diende hij een hoge ontslagvergoeding te krijgen. Die kon oplopen tot wel 1.000 gulden.¹³⁰ Als soldaten sneuvelden moesten de officieren gecompenseerd worden voor het verlies van hun soldaten, omdat werving van nieuwe rekruten hun geld kostte.¹³¹

De soldaten, en vooral de officieren, hadden ook verplichtingen buiten hun werk om, waardoor de Gedeputeerde Staten regelmatig gevraagd werd om toestemming voor verlof. Zo vroeg de kornet Otto van Wyligh, gelegerd in Arnhem, in 1667 om verlof voor het voeren van een proces. Hij vroeg om twee tot drie maanden, maar kreeg maar zes weken.¹³² Over verloven werd meestal niet moeilijk gedaan, tenzij de troepen paraat dienden te zijn. Op het moment dat Utrecht verwachtte dat de soldaten nodig waren om een aanval af te wenden, werd er een oproep gedaan aan alle soldaten en officieren om zich zo snel mogelijk naar hun garnizoenen te haasten.¹³³ De bewapening van de troepen was niet zelden uitgeleend door het

¹²⁵ UA, 233, Ged. St., 264-73, 9 juli 1668.

¹²⁶ UA, 233, SvU., 232-33, 18 juni 1668.

¹²⁷ UA, 233, Ged. St., 264-73, 15 september 1668.

¹²⁸ UA, 233, Ged. St., 264-71, 16 februari 1666.

¹²⁹ UA, 233, SvU., 232-33, 7 oktober 1668.

¹³⁰ UA, 233, Ged. St., 264-73, 2 september 1668.

¹³¹ UA, 233, Ged. St., 264-73, 14 februari 1668.

¹³² UA, 233, Ged. St., 264-72, 23 mei 1667.

¹³³ UA, 233, Ged. St., 264-76, 29 juli 1671.

gewest. Dus toen er een boot omsloeg werd dit vanwege de vervanging van alle uitrusting en soldaten als een groot verlies gezien, omdat Utrecht hieraan een grote som geld kwijt was.¹³⁴

Er waren ook disciplinaire problemen. Desertie werd natuurlijk als een probleem gezien, maar was niet de grootste zorg van Utrecht. Dit kwam omdat de verantwoordelijkheid voor de sterkte bij de kapitein lag, waardoor het probleem ook bij hem lag. Door het opstellen van monsterrollen probeerden de Utrechtse Staten te controleren of de kapiteins hun werk goed deden en voldoende mannen in hun eenheden hadden. Zo kregen de kapiteins en ritmeesters een waarschuwing van de Utrechtse Staten in 1666. Bij monsteringen was namelijk sprake geweest van onregelmatigheden.¹³⁵ Dat alle betalingen binnen het leger via de kapiteins liepen, werkte fraude natuurlijk in de hand. Op 30 november 1668 werd een verzoek besproken van luitenant Adriaan Noorthoven en zijn sergeanten en soldaten. Hun kapitein had namelijk soldij achtergehouden, terwijl hij tegenover hen beweerde geen geld te hebben gekregen van Utrecht. De Gedeputeerde Staten accepteerden het verhaal van de soldaten en beloofden aan de benadeelde partijen ondersteuning te verlenen.¹³⁶

Dat de organisatie en het onderhoud van de legers in handen van de gewesten was, betekende niet dat de Raad van State haar controle verloor. Zij had het laatste woord bij verplaatsingen, inkrimpingen en uitbreidingen. Maar voor de correcte uitvoering van deze maatregelen en de kwaliteit van de aangenomen officieren en troepen was zij overgeleverd aan de provincies. Bij onregelmatigheden kon de Generaliteit alleen maar hulpeloos van de kantlijn roepen dat zij niet tevreden was over de kwaliteit en betaling. Of de provincies hierop ingingen was vers twee. Daarbij moet wel gezegd worden dat uit de notulen niet blijkt dat de reguliere Utrechtse legermacht slecht betaald werd. De kwaliteit viel moeilijker te beoordelen, maar dat het Staatse leger tegenover Munster geen vuist kon maken, wijst erop dat deze niet goed was. Het is echter de vraag of Utrechtse legereenheden daarbij negatief afweken van de andere gewesten. Dit valt te betwijfelen, omdat de Generaliteit Utrecht nooit apart aansprak op de slechte kwaliteit van zijn eenheden.

¹³⁴ UA, 233, SvU., 232-33, 7 december 1669.

¹³⁵ UA, 233, SvU., 232-32, 9 januari 1666.

¹³⁶ UA, 233, Ged. St., 264-73, 30 november 1668.

Logistiek en defensiewerken

Naast verantwoordelijkheden voor de eigen troepen, diende Utrecht er ook op toe te zien dat het Staatse leger en de Staatse vloot zich gemakkelijk konden verplaatsen en voldoende bevoorradt werden. Verder moesten de defensiewerken in de provincie op orde zijn.

Er moest gezorgd worden dat troepen op tijd een patent, de toestemming om zich tussen provincies te verplaatsen, kregen. Het was namelijk sinds de Grote Vergadering van 1651 verplicht voor de Raad van State om de Gewestelijke Staten om toestemming te vragen als deze troepen door een provincie wilde laten trekken. Dit was natuurlijk een zware concessie van de Generaliteit aan de provincies. In de praktijk was de verlening van patenten echter routine. Als de Raad van State om een patent voor troepen vroeg, dan kreeg zij die, zelfs als dit Utrecht niet aanstond. In 1672 probeerden de Staten-Generaal nog een keer om ook aan de kapitein-generaal en de gedeputeerden te velde het recht te geven om patenten te verlenen.¹³⁷ Bij het uitruilen van de Lunenburgse huurlingen was juist het uitblijven van de patenten reden tot klagen voor Utrecht, omdat de Lunenburgers volgens Utrecht een grote last waren.¹³⁸

Bevoorrading van een leger is essentieel voor het functioneren ervan. Utrecht diende er dan ook mede voor te zorgen dat soldaten voorzien werden van voedsel en munitie. Dus toen de vloot in 1665 op oorlogsterkte gebracht werd door de Staten-Generaal, werd aan alle provincies de oproep gedaan om beschuit te malen voor de vloot.¹³⁹ Utrecht leverde datzelfde jaar aan Gelderland voer voor paarden.¹⁴⁰ Toch neemt voedsel niet de belangrijkste plaats in bij de verzoeken ter bevoorrading en hier speelt waarschijnlijk een rol dat Utrecht nooit een frontprovincie was. De soldaat at normaal brood en dat diende ter plekke gebakken te worden, waardoor het leger voor de bevoorrading op lokale bakkers was aangewezen. Goederen die langer houdbaar waren, als beschuit en haver, konden wel door de provincies geleverd worden. Dus pas op het moment dat er ook plaatsen binnen de provincie bedreigd werden, werd er door de Utrechtse Staten kaas en brood geleverd.¹⁴¹

Munitie was echter een andere zaak. In het geval van oorlog werd Utrecht regelmatig verzocht om munitie voor de vloot of voor vestingen. Zo werden er in 1672 lonten en pulver

¹³⁷ UA, 233, SvU., 232-35, 12 april 1672.

¹³⁸ UA, 233, Ged. St., 264-73, 15 september 1668.

¹³⁹ UA, 233, Ged. St., 264-70, 5 april 1665.

¹⁴⁰ UA, 233, SvU., 232-32, 16 oktober 1665.

¹⁴¹ UA, 233, SvU., 232-35, 5 juni 1672.

naar Doesburg gestuurd¹⁴² en werd een munitietransport naar Nijmegen na twee dagen weer teruggeroepen door de Staten omdat de stad al in handen van de Fransen was gevallen.¹⁴³ Dergelijke verzoeken legden een behoorlijk zwaar beslag op het magazijn van Utrecht en dit betekende dat er door de commissaris van ammonitie regelmatig een nieuwe bestelling van wapens en munitie werd gedaan.¹⁴⁴ Als hij daarbij een tekort leed, diende hij dit voor te schieten. Zo kreeg Nicolaas van Hoboocken, voormalig commissaris van ammonitie, het geld van het kruit, de kogels en het musket vergoed, dat hij tijdens zijn functie had voorgeschoten.¹⁴⁵

Utrecht had, zoals in het vorige hoofdstuk al aan bod kwam, de verplichting om voor transport te zorgen indien daar behoefte aan was. Vaak kreeg het een officieel verzoek van de Raad van State om karren of schuiten te leveren, maar bij de Staten bestond het gevoel dat legereenheden opdoken in Utrecht en ter plekke karren vorderden om ze naar eigen behoeften en op Utrechtse kosten te gebruiken. Ook was er zoals genoemd onvrede over de betaling van het transport dat geleverd was.¹⁴⁶ Elke keer dat er een verzoek werd gedaan door de Generaliteit voor karren, werd zij door Utrecht hiermee om de oren geslagen.¹⁴⁷ Hoewel over het gelijk in deze zaak niet veel duidelijkheid te krijgen is, is het wel duidelijk dat Utrecht de eisen van de Raad van State, en van de plots opduikende Staatse troepen, in te willigen had.

Voor een defensief ingesteld land als de Republiek hadden vestingen natuurlijk een grote waarde. Omdat Utrecht oorlog buiten de provincie wilde houden, was het gewest er veel aan gelegen dat de belangrijkste verdedigingslinie aan de IJssel zou komen te liggen. Toen de dreiging van Munster het grootst was, sprak Utrecht dan ook regelmatig de zorg uit dat de linie niet voldeed aan de eisen die er aan een verdedigingswerk gesteld mochten worden. Ze vroegen om meer manschappen voor deze linie.¹⁴⁸ Binnen de eigen regio waren de vestingwerken grotendeels de zaak van de vestingsteden zelf, hoewel door bijvoorbeeld Amersfoort om ondersteuning werd gevraagd.¹⁴⁹ Deze verzoeken van de eigen steden werden genegeerd. De forten die ter grensverdediging dienden kwamen voor rekening van de generaliteit en daarbij had Utrecht soms meer dan alleen strategische belangen, zoals uit de aanleg van Schenkenschans bleek. Zoals al eerder vermeld waren de aannemers een burgemeester en een belastingontvanger uit Wijk bij Duurstede. Om deze reden valt aan te

¹⁴² UA, 233, SvU., 232-35, 25 januari 1672.

¹⁴³ UA, 233, SvU., 232-35, 27 mei 1672, 29 mei 1672.

¹⁴⁴ UA, 233, SvU., 232-31, 16 maart 1665.

¹⁴⁵ UA, 233, Ged St., 264-72, 17 mei 1667.

¹⁴⁶ UA, 233, Ged. St., 264-75, 18 januari 1670.

¹⁴⁷ UA, 233, SvU., 264-35, 27 april 1672.

¹⁴⁸ UA, 233, SvU., 232-31, 18 september 1665.

¹⁴⁹ UA, 233, SvU., 232-31, 30 september.

nemen dat zij goede contacten hadden binnen de Utrechtse Staten. Het is jammer dat uit de gebruikte bronnen niet valt op te maken hoe zij deze opdracht hebben gekregen. Het zou interessant geweest zijn te weten of Utrecht voor hen een goed woordje had gesproken bij de Staten-Generaal. Wat wel duidelijk is, was dat Utrecht voor de Schenkenschans opvallend veel moeite deed. Van 1668 tot 1671 werden de Generaliteit en achterstallige provincies aangeschreven door Utrecht, waarbij het grote belang van het fort werd benadrukt. Ook werd geprobeerd om Gelderland en Overijssel over te halen om gezamenlijk op te treden, maar deze provincies liepen minder warm voor de bouw van het fort.¹⁵⁰ Ook Gelderland liep namelijk regelmatig achter in betalingen voor de Schenkenschans.¹⁵¹ De lauwe reactie van Utrecht op soortgelijke frustraties rond de bouw van een fort bij Roveen steekt daarbij schril af, wat de indruk versterkt dat het andere belangen had dan alleen verdediging. Hierbij verzocht de provincie of het betaalde geld kon overgezet worden naar een andere post, omdat andere provincies niet betaalden.¹⁵² Dat laatste was echter niet genoeg reden voor verontwaardigde uitlatingen van de Utrechtse regenten.

In 1672 werden de verdedigingswerken een acuut probleem. Opeens was er wel geld voor het fort bij Roveen.¹⁵³ Bovendien werd de Utrechtse Staten door de Staten-Generaal gevraagd of voor de werken aan de IJssellinie werklieden opgeroepen konden worden. Utrecht gaf hier direct gehoor aan en bij een volgend verzoek werd een monsterrol opgemaakt met de aantallen mannen die elk dorp en stad moest leveren. De versterking van de Utrechtse verdedigingswerken liepen echter veel vertraging op. Eerst werd er zeer lang met Holland onderhandeld, waarbij Utrecht het onderste uit de kan wilde halen.¹⁵⁴ Toen na veel vertraging de werken eenmaal begonnen waren, bleek dat de afgravingen meteen onderliepen.¹⁵⁵ Omdat het werk op deze manier geen zin had werd de bouw uitgesteld. Dit leidde onvermijdelijk tot afstel. Het heeft er alles weg van dat Utrecht de voorbereiding van de werken niet goed had uitgevoerd. Er is veel te laat met graven begonnen en blijkbaar was bij de planning niet gekeken naar eventuele problemen. Het was namelijk zo dat het water in de IJssel tijdens de Franse invasie dramatisch laag was, waardoor de wateroverlast niet aan nat weer toegeschreven kan worden. Als Utrecht representatief is voor de manier waarop andere provincies aan vestingen werkten, is het begrijpelijk dat de forten bij Schenkenschans en Roveen niet op tijd af kwamen. Als ergens sterk uit bleek hoezeer de Generaliteit in de

¹⁵⁰ UA, 233, Ged. St., 264-73, 3 december 1668.

¹⁵¹ UA, 233, SvU, 232-34, 12 oktober 1671.

¹⁵² UA, 233, Ged. St., 264-73, 27 november 1668.

¹⁵³ UA, 233, SvU., 232-35, 7 februari 1672.

¹⁵⁴ UA, 233, SvU, 232-35, 22 april 1672.

¹⁵⁵ UA, 233, SvU, 232-35, 28 april 1672, 4 mei 1672.

Republiek afhankelijk was van de wil en deskundigheid van de gewesten, dan was het bij het gebrek aan animo om aan vestingwerken te beginnen.

Uit de Utrechtse bijdrage aan het leger blijkt dat de Generaliteit een behoorlijke greep op het leger bleef houden. Hoewel zij veel verantwoordelijkheid uit handen had gegeven, nam zij de belangrijke beslissingen. De Staten-Generaal bepaalden hoeveel troepen er werden aangenomen, waar deze werden ingezet en welke diensten en middelen van de Gewesten werden geeist. Bij deze beslissingen moesten de provincies gehoorzamen. Maar de verantwoordelijkheden die uit handen gegeven werden, betekenden wel dat de kwaliteit van het leger onder druk stond. Utrecht had niet altijd de wil en kunde om de opdrachten vanuit Den Haag goed uit te voeren. Utrecht wilde het leger graag goedkoop houden en streefde naar een zo klein mogelijk leger. Als er dreigingen waren, werd dit leger juist weer te snel uitgebreid, wat de kwaliteit niet ten goede kwam. Verder liep alles dat geld kostte vertraging op, waardoor van bijvoorbeeld versterking van verdedigingswerken weinig terecht kwam. De vriendjespolitiek bij de officiersbenoemingen kon niet alleen schadelijk zijn voor de kwaliteit van het leger, maar gaf ook een belangrijke bron van patronage aan de gewesten, waardoor de loyaliteit van de elite van de republiek in een particularistische richting getrokken werd.

4. Utrecht en de bijdragen aan de generale lasten

Voor een onderzoek naar de financiële kant van de relatie tussen Generaliteit en gewest in de Republiek is Utrecht niet de meest geschikte provincie. Dit komt omdat een groot deel van de financiële administratie van de Utrechtse Staten verloren is gegaan. Alleen de banden waar de rekeningen in gebonden waren, zijn overgebleven. Voor de jaren 1664-1672 zijn alleen over het jaar 1669 de totale inkomsten en uitgaven van het gewest bekend, en voor 1671 alleen de inkomsten. Een zoektocht op de website van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING)¹⁵⁶ levert 167 posten op die deze periode bestrijken, maar dit zijn allemaal losse inkomstenposten uit belasting. Van de generaliteitslasten is niets overgeleverd. Hoewel het mogelijk is om losse bedragen uit de notulen van Staten en Gedeputeerde Staten te halen, biedt dit weinig houvast voor een reconstructie. Dit gebrek aan harde cijfers maakt dat elke conclusie over de Utrechtse financiën in deze periode met terughoudendheid getrokken dient te worden.

Als eerste wordt in dit hoofdstuk een algemeen beeld geschetst van het financiële beleid in Utrecht. Daarbij wordt benadrukt dat het onafhankelijk was bij het ophalen van de belastingen en dat het de betalingen aan de generaliteit in eigen tempo kon verrichten. Vervolgens wordt gekeken in hoeverre Utrecht pogingen deed om meer liquide middelen via belastingen of leningen binnen te krijgen. Daarna wordt de touwtrekwedstrijd beschreven tussen Utrecht en de Generaliteit en de vele manieren waarop het gewest betalingen probeerde uit te stellen. Utrecht bleek weliswaar altijd bereid om zich te verplichten tot betaling, maar kon de betaling niet altijd uitvoeren. Het gaf de voorkeur aan het uitstellen van betaling, omdat zij hier, door de structuur van de Republiek, mee kon weggemen. Het drastisch verhogen van belastingen en het sluiten van leningen was een minder aantrekkelijke methode en werd dus slechts in bescheiden mate toegepast.

Het financiële beheer van Utrecht

De Generaliteit had maar weinig eigen bronnen van inkomen. Er waren enkele kleine accijnzen, zoals de zout- en zegelbelasting, en er waren de convoien en licenten, de havenbelastingen waarmee de vloot gefinancierd moest worden. Deze waren meestal laag en de aanzienlijke convoien en licenten bleken toch niet in staat om de kosten voor de vloot te

¹⁵⁶ <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/GewestelijkeFinancien>

dekken. Verder kon de Generaliteit belastingen heffen in de Generaliteitslanden, zoals Staats-Vlaanderen en Staats-Brabant. Het grootste deel van die opbrengsten ging echter op aan het bestuur van deze gebieden.¹⁵⁷ Voor de financiering van de Unie was de Staten-Generaal dus afhankelijk van de bijdragen van de gewesten. Pogingen om een algemene belasting in te voeren, waarvan de heffing centraal georganiseerd werd, faalden door de onwil van de provincies. De provincies wilden onafhankelijk blijven bij de organisatie van de belastinginning¹⁵⁸ en er bleef dus een quoteringsysteem in gebruik. Elke keer als de Staten-Generaal voor een bepaalde bestemming geld nodig hadden werd er een verzoek gedaan aan de Gewestelijke Staten om hiermee in te stemmen. Deze bespraken het voorstel en gaven hun consent, waarna de betaling spoedig hoorde te volgen. Zo kwam er op 10 oktober 1667 een verzoek van de Staten-Generaal binnen over de betaling van een subsidie aan Denemarken.¹⁵⁹ Bij de hierop volgende vergadering, zes dagen later, gaven de Utrechtse Staten toestemming om de 25.000 gulden te betalen. Dit bedrag werd meteen overgemaakt aan de Ontvanger-Generaal.¹⁶⁰

Dit voorbeeld is gekozen omdat het aan het ideaalbeeld voldeed. Zoals uit dit hoofdstuk zal blijken, was betaling door Utrecht echter vaak een pijnlijke worsteling, waarbij allerlei retorische trucs uit de kast getrokken werden. Dit was niet verwonderlijk, aangezien de Generaliteit geen krachtige middelen had om betaling af te dwingen. Er was weliswaar een recht van executie, dat de Staten-Generaal het recht gaf om het geld desnoods te gaan halen in achterstallige provincies, maar daarvoor was een akkoord nodig van de provincies in de Staten-Generaal.¹⁶¹ Die hadden allemaal wel een achterstand in de betalingen en wilden geen precedent scheppen dat ooit tegen henzelf gebruikt zou kunnen worden. Hierdoor kwam het nooit tot een dergelijke maatregel. Om Gelderland tot betaling te dwingen zijn er twee keer, in 1625 en 1640, regenten gegijzeld door de Generaliteit, maar tot een daadwerkelijke executie van de schuld kwam het niet.¹⁶² Wat overbleef waren aanmaningen en visitaties van de Staten-Generaal, zoals de bovengenoemde visitatie van Cornelis de Witt. Beide middelen misten de tanden om provincies overstag te laten gaan en provincies konden dus weggomen met het eindeloos uitstellen van hun betalingen. Paradoxaal genoeg was dit waarschijnlijk één van de redenen dat het verkrijgen van een consent in Utrecht geen probleem was. Utrecht ging

¹⁵⁷ Marjolein 't Hart, *The Making of a Bourgeois State. War, politics and finance during the Dutch Revolt* (Manchester, 1993) 112-114.

¹⁵⁸ Ibidem, 77-78, 121.

¹⁵⁹ UA, 233, Ged. St., 264-72, 10 oktober 1667.

¹⁶⁰ UA, 233, SvU., 232-32, 16 oktober 1667.

¹⁶¹ E.H.M. Dormans, *Het tekort. Staatsschuld in de tijd der Republiek* (Amsterdam, 1991) 31.

¹⁶² Poelhekke, 'Gelderland van 1609 tot 1672', 152-153.

altijd akkoord met betalingen, hoewel soms met aanmerkingen. Zo werd er met een extra uitbreiding van de kosten voor de vloot ingestemd, mits de kosten zoveel mogelijk door de convoeien en licenten werden gedekt en daarna pas door de provincies bijgedragen zouden worden.¹⁶³ Deze soepelheid in consenteren was mogelijk omdat de betaling niet meteen hoefde te volgen. Als er bedenkingen waren over de uitgaven, konden deze altijd in een later stadium naar voren gebracht worden. In de tussentijd waren voor de generaliteit de betalingen in ieder geval beloofd, wat gunstig was voor het verkrijgen van krediet. Hoe frustrerend de slechte betalingsmoraal van de provincies voor de Generaliteit ook was; deze maakte de consenten minder problematisch.

De Utrechtse financiën hadden lange tijd een rommelig karakter. Tot 1663 was de financiële administratie in handen van een commissie die jaarlijks werd ingesteld om de boeken te controleren.¹⁶⁴ Er was bij de steden al vroeg de roep om een rekenkamer voor de Gewestelijke boekhouding, maar de geëligeerden hielden deze lange tijd tegen. Zij vreesden dat tekorten op de balans door de inkomsten uit hun kerkelijke bezittingen gedekt zouden worden.¹⁶⁵ Hieruit bleek al een zekere onwil van Utrechtse regenten om de financiële verantwoordelijkheden van het gewest adequaat aan te pakken. Dat er soms forse achterstanden waren, bleek toen in 1665 nog een skelet uit de kast rolde. Er waren nog een paar rekeningen uit 1653 en 1654 blijven liggen, voor vestingwerken buiten de provincie, waarvoor de Raad van State om betaling vroeg.¹⁶⁶

De provincies waren volledig autonoom wat de inrichting van hun belastingsysteem betrof. De gewesten hadden vrijwel dezelfde vormen van belasting, veelal accijnzen en tolleren, maar de tarieven konden verschillen. Het ophalen gebeurde door middel van verpachting, waarbij een particulier betaalde voor het recht om een bepaalde belasting te innen en daar vervolgens een deel van hield. Uiteindelijk werden de inkomsten verwerkt in een veelvoud van kantoortjes, waarvan de twee belangrijkste de curieuze benaming het Ene en het Andere droegen.¹⁶⁷

De onafhankelijkheid qua belastingheffing had een voordeel voor de Utrechtse Staten. Alle verpachtingen in het belasting-systeem werden uitgeschreven door de Utrechtse Staten. Hierdoor konden ook deze functies gebruikt worden om de lokale elite te binden aan de

¹⁶³ UA, 233, SvU, 232-32, 19 februari 1668.

¹⁶⁴ S.W. Verstegen (ed.) *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Deel V: Utrecht (1579-1798)* (Den Haag, 2006) 28.

¹⁶⁵ Faber, 'Politiek en bestuur', 229-230.

¹⁶⁶ UA, 233, SvU., 232-31, 12 januari 1665

¹⁶⁷ *Gewestelijke financiën. Deel V: Utrecht*, 4, 17-27.

gewestelijk Staten. Vergelijkbaar met de benoeming van de officieren, ging dit ten koste van de interesse voor de veel kleinere vijver in Den Haag.

Zoals eerder gezegd is het vanwege het verloren gaan van vrijwel alle gegevens niet mogelijk om harde conclusies over de zeventiende-eeuwse financiën van Utrecht te trekken. Van de overzichtsstaten zijn er maar vijf jaar overgeleverd: 1608, 1639, 1669, 1671 (van dit jaar alleen de inkomsten) en 1675. Maar gelukkig zijn drie daarvan bruikbaar voor het financiële overzicht van deze periode:

Jaar	Inkomsten (in gld)	Uitgaven (in gld)
1669	1.127.842	935.175
1671	1.088.586	Niet bekend
1675	1.106.314	1.799.456

Tabel 1: Overgeleverde jaaroverzichten van het gewest Utrecht uit de tweede helft van de zeventiende eeuw.
Bron: *Gewestelijke financiën. Deel V: Utrecht*, 58.

Wat we in tabel 1 kunnen zien is dat in 1669 de provincie Utrecht er niet slecht voorstond. Er was een overschot van bijna 200.000 gulden. Aangezien 1669 een vredesjaar was, vielen de onkosten over dat jaar mee en de provincie bleek dus in staat om onder dergelijke omstandigheden financieel gezond te blijven. Over 1671 bleken de inkomsten wel licht te dalen, maar dit was geen extreme daling. Zonder uitgaven valt echter niet te zeggen of dit verlies erg nadelig was voor het gewest. Veel belangrijker zijn de cijfers over 1675, toen de Republiek nog steeds met Frankrijk in oorlog was. In plaats van een overschot bleek er een gapend tekort van bijna 700.000 gulden. Dit illustreert het probleem waar Utrecht mee geconfronteerd werd. Tijdens oorlogen stegen de uitgaven enorm, terwijl de inkomsten betrekkelijk constant bleven. De marge van 200.000 gulden was verwaarloosbaar op het moment dat er voor een militaire inspanning betaald diende te worden. In november 1665 werd aan Utrecht gevraagd om haar quota in 9 miljoen gulden voor de vloot bij te dragen, wat betekende dat Utrecht meer dan 500.000 gulden diende te betalen.¹⁶⁸ En daar kwamen de kosten voor de oorlog tegen Munster nog bij. Hoewel er weinig cijfers beschikbaar zijn, is het aannemelijk dat de Utrechtse financiën voornamelijk op vreedstijd waren ingericht en in oorlogstijd het inkomen ontbrak om alle extra kosten te betalen. Het overschot in vreedstijd was echter te gering om de schade snel weer in te halen. Als inkomsten en uitgaven van een staatsorgaan uit balans zijn, kunnen er normaal twee dingen gedaan worden om dit probleem

¹⁶⁸ UA, 233, Ged. St., 264-70, 17 november 1665.

op te lossen: de inkomsten via belastingen verhogen of leningen afsluiten in de hoop deze later terug te betalen.

Het verkrijgen van geldmiddelen

Naar aanleiding van de crisis in de Zuidelijke Nederlanden in 1667 zag Utrecht zich geplaatst voor hogere kosten en werd besloten dat het verhogen van de belastingen noodzakelijk was. Dit diende echter wel op tijdelijke basis te gebeuren. Het was de bedoeling dat als de situatie gunstiger werd de maatregelen teruggedraaid zouden worden. Er werd een veertigste penning op onroerend goed gezet, paarden voor recreatief gebruik werden belast, het haardstedegeld werd verhoogd en er kwam een accijns op graan. Daarnaast werden bezitters van ambten en beneficiën tot het betalen van een premie gedwongen.¹⁶⁹

Zoals de Utrechtse Staten beloofd hadden, werden er in het volgende jaar commissies ingesteld met het doel belastingverlagingen uit te werken. Dit bleek een langzaam proces, want in 1670 was hun rapport pas klaar.¹⁷⁰ Er werden veel maatregelen teruggedraaid en ook werd besloten om oudere belastingen ook te verlagen. Dat dit zo lang duurde is begrijpelijk: los van de afwegingen die gemaakt dienden te worden, konden veel belastingen toch pas gestopt worden als de pachten afliepen. Er was dus tijd genoeg voor een herziening. Toen in 1671 bleek dat de belastingen door de veranderde situatie niet toereikend meer waren, werden de belastingen die afgeschaft zouden worden gecontinueerd. Daarboven werden weer nieuwe belastingen op rogge en boekweit ingevoerd en werden gemalen extra belast.¹⁷¹ In 1672 werden de belastingen nog verder verhoogd. Er kwam een accijns op drank en tabak en een hoofdelijke belasting voor drie maanden.¹⁷² Deze waren waarschijnlijk meer een paniecreactie dan normaal beleid.

De pogingen om de belastingen te verhogen waren dus niet toereikend voor de Utrechtse behoefte aan geld. Veel van deze belastingen waren namelijk al in 1669 van kracht, en kwamen dus al tot uiting in de jaarrekening van dat jaar. Bovendien viel niet te verwachten dat de belastingen in oorlogstijd te verdubbelen waren. Dit leidde tot onrust bij de Utrechtse bevolking, zodat het hoogst twijfelachtig was of deze überhaupt bereid was om drastische verhogingen te kunnen opvangen. Utrecht kon dus niet anders dan de geldmarkt opgaan om leningen af te sluiten.

¹⁶⁹ UA, 233, SvU., 232-32, 27 februari 1668.

¹⁷⁰ UA, 233, SvU., 232-33, 28 juni 1670.

¹⁷¹ UA, 233, SvU., 232-34, 9 maart 1671, 16 maart 1671.

¹⁷² UA, 233, SvU., 232-35, 20 april 1672.

Utrecht was terughoudend met het afsluiten van leningen en in jaren van vrede werd er niet geleend. Tijdens de Tweede Engelse Oorlog wist de provincie leningen lange tijd helemaal te vermijden, maar in 1667 werd toch besloten om 200.000 gulden aan lijfrentes af te sluiten, tegen een rente van 4%.¹⁷³ In 1671 moest Utrecht weer door de knieën en werd er een groot bedrag geleend van 700.000 gulden, dat later nog eens verdubbeld werd.¹⁷⁴ Ook waren Utrechtse regenten bereid tot een vrijwillige, hoewel misschien onder druk, lening voor de kosten van de defensie.¹⁷⁵ Dit was echter, net als bij de belastingverhogingen van 1672, meer wanhoop dan financieel beleid. Met een overmacht voor ogen, was overmorgen niet meer zo belangrijk.

De leningen die afgesloten werden waren meestal lijfrenten, op basis van 4%. Wie deze kochten is onbekend, maar het waren niet alleen Utrechters. Er zijn ook betalingen aan Amsterdammers verricht.¹⁷⁶ Dit wijst erop dat Utrecht ook geld leende op de Amsterdamse kapitaalmarkt. Met enige regelmaat werden de renten betaald en in 1670 werd er bijvoorbeeld 200.000 gulden afgelost.¹⁷⁷ Met de betaling werd in krappe jaren ook gemanipuleerd door het verlagen van de rente, zoals bij het besluit tot de belastingverhogingen van 1668.¹⁷⁸ Dit maakte natuurlijk het onderhandelen over nieuwe leningen moeilijker, waardoor dit middel slechts beperkt bruikbaar was. De Utrechtse terughoudendheid tegenover leningen gaf aan dat de Staten liever niet probeerden om de tekorten daarmee op te lossen. Dit was begrijpelijk, omdat deze slechts langzaam en alleen in vredestijd afgebouwd konden worden, terwijl de rente ook veel geld zou kosten.

Hoewel belastingen werden verhoogd en leningen werden afgesloten, werd dit niet als de oplossing gezien voor de tekorten die Utrecht opliep tijdens oorlogsjaren. Zowel enorme belastingverhogingen, als enorme leningen hadden nadelen die de Utrechtse regenten liever uit de weg gingen. Maar gelukkig voor hen was er een derde mogelijkheid.

De ruimte tussen consent en betaling

Met het consenteren van een uitgave nam Utrecht een verplichting tot betalen op zich en het ging deze niet uit de weg. Maar zoals eerder aangegeven, het ontbrak de Generaliteit aan middelen om deze betaling af te dwingen. Dit was voor provincies een uitkomst, omdat

¹⁷³ UA, 233, SvU., 232-32, 17 mei 1667.

¹⁷⁴ UA, 233, SvU., 232-32, 28 november 1671.

¹⁷⁵ UA, 233, SvU., 232-35, 19 februari 1672.

¹⁷⁶ UA, 233, SvU., 232-33, 25 september 1668.

¹⁷⁷ UA, 233, SvU., 232-33, 1 maart 1670.

¹⁷⁸ UA, 233, SvU., 232-32, 27 februari 1668.

het uitstellen van betalingen geen nadelige consequenties had en er, anders dan bij een lening, op een later tijdstip zonder rente kon worden betaald.

Bij het uitstellen van betalingen is het goed mogelijk om een rangorde op te stellen. Sommige rekeningen werden netjes op tijd betaald, terwijl andere posten zeer lang konden blijven liggen. De rekeningen die het meest in het belang van het gewest gezien werden, werden als eerste voldaan. Daarbij speelde een aantal factoren voor Utrecht een rol.

Urgentie gaf de doorslag bij veel beslissingen. Toen Utrecht in januari 1666 van de Staten-Generaal het verzoek kreeg om zo snel mogelijk de quote voor de vloot te voldoen, antwoordde Utrecht dat de Munsterse inval voor het gewest een grotere dreiging was en deze extra kosten met zich mee had gebracht. Het wilde de quote voor de vloot dus liever in kleine hoeveelheden betalen.¹⁷⁹

Maar de aanwezigheid van geld was ook een factor. Hoewel na de inval van Munster in 1665 bleek dat de landoorlog door Utrecht als eerste prioriteit werd gezien, was de betaling van het gewest aan de verdediging niet voortvarend. Eind 1665 vond de Raad van State het nodig om een brief te sturen met het bericht dat Utrechtse troepen vanwege wanbetaling aan het muiten dreigden te slaan.¹⁸⁰ En dat terwijl in 1664 de rekeningen voor de voorbereiding op de Tweede Engelse Oorlog vrijwel meteen na instemming met het consent betaald werden!¹⁸¹ Waarschijnlijk had Utrecht in 1664 nog genoeg geld in kas om alle betalingen te voldoen. Het had dus geen reden om de betaling te vertragen. Na een jaar oorlog lag de situatie anders, omdat de kas leegraakte.

Utrecht betaalde sneller indien het geld in Utrecht, of aan schuldeisers met banden met Utrecht, besteed zou worden. Eén reden was dat de Utrechtse regenten hun achterban wilden onderhouden. Daarom betaalde Utrecht zo goed voor de Schenkenschans en sprong het in voor het Zeeuwse aandeel, omdat Tentenier en Wijborch waardevolle cliënten waren. Dit was waarschijnlijk ook de reden dat de reguliere Utrechtse eenheden op de repartities niet klaagden over betaling. Veel van de officieren waren familieleden van regenten of ervaren militairen die Utrecht niet kwijt wilde. Zij moesten dus naar tevredenheid gecompenseerd worden. Gerelateerd hieraan was de bereidwilligheid om in te stemmen met de levering van goederen en diensten ten behoeve van de Generaliteit, zoals de bovengenoemde karren en beschuiten. Deze werden waarschijnlijk lokaal ingekocht en het geld kwam dus ten goede aan Utrechtse ambachtlieden en voerlieden. Een deel van het geld bleef dus in de provincie.

¹⁷⁹ UA, 233, SvU, 232-32, 29 januari 1666.

¹⁸⁰ UA, 233, Ged. St., 264-70, 30 december 1665.

¹⁸¹ UA, 233, SvU, 232-31, 13 september 1664, 2 november 1664.

Natuurlijk kon Utrecht niet zomaar zeggen dat het de betaling wilde uitstellen. Het gewest maakte gebruik van een groot aantal redenen, om aan te geven waarom het nog niet betaald had. In sommige omstandigheden wees Utrecht op gebrek aan geldmiddelen. Zo werd in het antwoord op de visitatie van Cornelis de Witt door de Utrechtse Staten gewezen op de kosten die de betaling van de Lunenburgse huurlingen met zich mee hadden gebracht.¹⁸² Maar een dergelijk verwijzen naar gebrek aan geld was uitzonderlijk en werd vooral verbonden aan bijzondere omstandigheden, zoals oorlogskosten. Dat waren de momenten dat het te begrijpen was dat Utrecht even krap zat. Als een dergelijk noodgeval niet speelde, zou Utrecht zich kwetsbaar maken voor de beschuldiging dat het te weinig moeite deed om via belastingen en leningen aan zijn betalingsverplichtingen te voldoen.

In de meeste gevallen wees Utrecht dus op administratieve problemen. Het scheen voor Utrecht onmogelijk om betalingen te verrichten, wanneer er ook maar enige onzekerheid was over een kostenpost. In 1668 werd door Utrecht verzocht of een gedeelte van een door Holland betaalde 100.000 gulden gebruikt kon worden voor de in Utrecht gelegeerde Lunenburgers. De Utrechtse Staten konden namelijk nog niet betalen, omdat zij niet over de exacte monsterrol beschikten. Dit werkte, want de Raad van State beloofde dat het de Lunenburgers daaruit zou betalen, maar eiste wel dat Utrecht de monsterrol snel op orde zou brengen.¹⁸³ Deze onzekerheid werd bij levering van diensten en goederen natuurlijk nog extra versterkt, omdat de reële waarde hiervan niet duidelijk te schatten was. Zo werd in 1670 besloten om een mindering op de rekening te bedingen voor lonten en kruit, die in de jaren 1668-1670 naar de vestingen in Oost-Nederland waren gezonden.¹⁸⁴ Vaak weigerde Utrecht om te betalen zolang de Raad van State een korting op de Utrechtse quote niet had doorberekend. Zo wenste Utrecht in 1666 niet te betalen voor het aandeel in de kosten van de vloot van 1665, totdat de kosten van de geleverde karren berekend en afgetrokken waren.¹⁸⁵

Een reden die Utrecht vaak gebruikte om betaling uit te stellen, was onmin over de achterstanden van andere gewesten. Als reactie op een verzoek van de Staten-Generaal om nog 600.000 gulden aan achterstallige rekeningen te voldoen, zeiden de Utrechtse Staten dat zij normaliter altijd bereid waren om te betalen en andere provincies veel meer in aanmerking kwamen om aangesproken te worden op hun slechte gedrag. De achterstanden van Zeeland voor de betaling van vestingwerken werden in herinnering gebracht. Deze provincie was als

¹⁸² UA, 233, SvU, 232-32, 6 maart 1666.

¹⁸³ UA, 233, SvU, 323-33, 30 mei 1668.

¹⁸⁴ UA, 233, SvU, 232-34, 20 december 1670.

¹⁸⁵ UA, 233, SvU, 232-32, 9 februari 1666.

wanbetaler een vaste zondebok voor Utrecht.¹⁸⁶ Hier blijkt duidelijk uit dat de achterstanden van het ene gewest die van het andere versterkten. Niemand wilde als eerste betalen en daardoor zaten de kleinere gewesten op elkaar te wachten. Als zij door de Generaliteit gewezen werden op achterstanden, was er altijd een gewest beschikbaar dat het nog slechter deed. De rekeningen die wel betaald werden, konden als afweer dienen om andere uit te stellen.

Natuurlijk liet de generaliteit niet na om de Utrechtse Staten regelmatig te herinneren aan hun verplichtingen. Meestal werd daarbij gevraagd om de betaling van slechts één post. Er werd vaak op gewezen dat uitstel rampzalige gevolgen zou hebben voor ofwel de vloot, ofwel het leger. In een enkel geval meldden de Staten-Generaal dat onbetaalde troepen aan het muiten zouden slaan.¹⁸⁷ Utrecht zou daardoor zelf ook schade lijden en de hoop was dat dit gewest daarom bereid was om haar gedrag te verbeteren. Ook werd er soms verwezen naar Holland, dat wel altijd goed betaalde.¹⁸⁸ Maar de toon bleef meestal afwachtend en beleefd. De Generaliteit kon weinig anders doen dan afwachten of Utrecht zijn schuld zou inlossen. Een brief van de Staten van Holland, waarin deze provincie geen blad voor de mond nam, bevestigt dit beeld. Holland uitte zijn irritatie dat het geld voor de vloot nog niet betaald was, ondanks instemming van Utrecht. Om deze achterstanden op te vangen had Holland grote schulden moeten maken, waarvan de Hollandse belastingbetaler het slachtoffer zou worden. Verder was Holland er kwaad over dat voor de oorlog tegen Munster Utrecht plotseling wel geld beschikbaar had. De schade van deze oorlog was volgens Holland geen excuus. Holland had ook geleden onder de aanvallen van de Engelsen op de scheepvaart en betaalde nog steeds. Utrecht reageerde hierop met een bekrachtiging van zijn consent en de mededeling dat het alles betaald had dat het kon missen.¹⁸⁹ Anderhalve maand later werd er een deel van het geld overgemaakt naar de admiraliteiten, met de aantekening dat het gewest nog recht had op een aftrek van 32.056 gulden, die het in zijn goedheid eerder had voorgeschoten.¹⁹⁰ Hoewel deze betaling betekende dat Utrecht zich wel iets van de Hollandse verwijten aantrok, had de provincie niet veel haast bij het goedmaken van achterstanden. Verder wachtte het gewest even met betalen. Dit was mogelijk om het signaal af te geven dat de invloed van de Hollandse brief minimaal was op de betaling.

¹⁸⁶ UA, 233, SvU, 232-34, 18 april 1671.

¹⁸⁷ UA, 233, Ged. St., 264-70, 13 september 1665.

¹⁸⁸ UA, 233, Ged. St., 28 februari 1667.

¹⁸⁹ UA, 233, SvU., 232-32, 7 augustus 1667.

¹⁹⁰ UA, 233, Ged. St., 264-72, 19 september 1667.

Het uitstellen van betaling was voor Utrecht dus een derde manier om een tekort op de rekening te verwerken, naast de meer conventionele manieren van het verhogen van belasting of het afsluiten van leningen. Het was ook de manier die voor Utrecht de minste consequenties had: natuurlijk schoof het de rekening vooruit, maar in de tussentijd werd er geen rente over betaald, zoals bij leningen. Dergelijk uitstelgedrag had natuurlijk wel consequenties voor de Republiek als geheel, zeker omdat Utrecht niet de enige provincie was die achterbleef met betalen. De Unie kreeg betalingen te laat binnen, maar kon daar niet veel tegen doen. Ondertussen diende zij wel een grote oorlogsinspanning te leveren, met soldaten en zeelieden die geen jaren op hun geld konden wachten. Iemand moest inspringen voor de wanbetalers.

De brief van de Staten van Holland gaf precies aan wie de rekening betaalde voor de vertraging van de andere provincies, namelijk Holland. De Generaliteit had namelijk weinig inkomsten, waardoor deze slecht beperkte toegang had tot krediet. Het was dus voor Holland de gewoonte geworden om garant te staan voor de tekorten van de Republiek.¹⁹¹ De brief bewijst ook dat Holland, net als de Generaliteit, zwak stond bij het onder druk zetten van andere provincies. In de Republiek stond Holland formeel op gelijke hoogte met de andere gewesten. Het idee dat Holland bereid was om in te springen voor anderen klopt dan ook niet. Dit komt misschien voort uit de veronderstelling dat de andere gewesten veel kleinere quota hadden dan Holland en hun bijdragen dus verwaarloosbaar waren. Maar waarom zou Holland zonder meer bereid zijn om voor het aandeel van veertig procent van de andere provincies, tweederde van wat het zelf bijdroeg, garant te staan? Veertig procent is absoluut niet verwaarloosbaar en een cumulatie van achterstanden van kleine gewesten kon niet anders dan een molensteen rond de nek van het rijkste gewest worden. Het is onwaarschijnlijk dat Holland zichzelf zulke enorme verplichtingen zou opleggen, louter omdat het vond dat het dat geld kon missen. Wat hier werkelijk gebeurde is dat Holland, om de Republiek draaiende te houden, verplicht was om grote bedragen bij te leggen. Holland zelf werd dus extra belast met de achterstanden van andere gewesten. Zelfs voor een rijke provincie als Holland was het alleen dragen van de kosten van leger en vloot ruïneus en de Hollandse regenten wisten dit. Zij waren alleen niet in staat om de andere provincies tot het volledig betalen van hun aandeel te dwingen, anders hadden zij dit zeker gedaan.

Maar er zit ook een andere kant aan dit verhaal. Indien het alle kosten waar het mee instemden direct had moeten betalen, zou Utrecht waarschijnlijk veel meer problemen gehad

¹⁹¹ Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei*. Derde druk. (Amsterdam, 2005), 128.

hebben met de vele verzoeken uit Den Haag. Het zou haar consenten hebben uitsteld. Elke uitgave zou door de provincie nauwgezet bekeken zijn. Dergelijke onzekerheden waren waarschijnlijk veel funester geweest voor de financiën van de Generaliteit dan de betalingsachterstanden. Kredieten waren veel moeilijker af te sluiten geweest als de provincies helemaal geen verplichtingen waren aangegaan om te betalen. Nu wisten de Staten-Generaal dat het geld een keer zou komen, omdat de Gewesten dit toegezegd hadden. Hoewel de vertragingen zeker niet gezond waren voor de Generaliteitsfinanciën en de rekening van Holland, was het een smeermiddel dat de Unie draaiende hield.

Financieel was de provincie in vreedestijd dus goed in staat om aan haar verplichtingen in Utrecht en die van de Unie te voldoen. Zij was ook genegen om haar rekeningen aan de Generaliteit te betalen. Maar op het moment dat er oorlog uitbrak groeiden de uitgaven boven de betaalcapaciteit van de provincie uit. Belastingen en leningen boden niet genoeg solaaas, zodat Utrecht volop gebruik maakte van de mogelijkheden die het had om betalingen aan Den Haag te traineren. De rekening werd noodgedwongen betaald door Holland, dat net als de generaliteit geen alternatief had dan het schrijven van boze brieven aan Utrecht.

Conclusie

Utrecht nam in de Republiek als kleine provincie een plaats in die correspondeerde met zijn grootte. Het had een gelijk aandeel in de organen van de Generaliteit met de meeste andere provincies. Hoewel Holland de Staten-Generaal domineerde waren de kleine provincies doordat ze in alle instituties een vinger in de pap hadden en formeel gelijk waren aan Holland, beschermd tegen een te grote dominantie van het sterkste gewest. De Utrechtse vertegenwoordigers in de Staten-Generaal waren de belangrijkste verbinding tussen Utrecht en de generaliteit. Zij waren ook geïntegreerd in de Haagse wereld, waardoor zij voor Haagse regenten het aanspreekpunt voor Utrecht werden.

De verhoudingen tussen de Staten-Generaal en de Staten van Utrecht waren die van twee parallelle organen, die ieder hun eigen taken hadden. Waar de taakverdeling met elkaar zou kunnen botsen, waren informele grenzen vastgesteld. Deze grenzen werden door beide organen gerespecteerd. De beslissingen van de Staten-Generaal over oorlog, vrede en onderhandelingen met het buitenland werden normaal door Utrecht overgenomen. Dit was voor Utrecht zelden een bezwaar, omdat het gewest dezelfde buitenlandse visie had als Holland. Zelfs de Hollandse politiek om de handel overzee te ondersteunen, was voor Utrecht geen probleem, zolang die maar geen schade berokkende aan de veiligheid van Utrecht. Dit was alleen het geval bij een dreiging over land. Twijfels over de WIC waren wel aanwezig, vooral vanwege de kosten ervan, maar Utrecht wenste niet voorop te lopen ter afschaffing van de compagnie.

Wat betreft militaire zaken bestond een dergelijke taakverdeling. De Staten-Generaal bepaalden wanneer leger en vloot ingezet werden en de invloed van Utrecht was in deze besluitvorming beperkt tot de eigen stem. De Raad van State hield de volledige zeggenschap over de benoeming van hogere officieren, het bevel over de troepen en de bevoorrading ervan. Hierdoor was Utrecht hulpeloos in de kwestie rond het transport. Maar het lagere management was voor een groot deel uit handen gegeven aan de Provinciale Staten en daarmee was de Raad van State ook de controle over de kwaliteit van de officieren en de troepen kwijt. Utrecht was vrij om te bepalen wie er officieren werden en de officieren waren van Utrecht afhankelijk voor hun betaling. Bij klachten daarover kon de Raad van State slechts aandringen bij Utrecht en hopen dat het gewest zou luisteren.

De grootste onafhankelijkheid bezat Utrecht echter op financieel vlak. Het kon vrijwel volledig bepalen hoe de belastingen binnen zijn gebied werden opgehaald, hoe hoog zij waren en of er gellend zou worden. De provincie werd echter geconfronteerd met uitgaven die hoger waren dan door belastingen gecompenseerd konden worden. Het was dus niet in staat te voldoen aan de verplichtingen die zij voor de Generaliteit op zich genomen had. Maar omdat de betaling vaak via de Staten-Generaal liep, kon zij de inlossing van deze consenten langdurig uitstellen. Utrecht kon zijn eigen financiën dus enigszins sparen. De Generaliteit zat ondertussen met de problemen en de schuldeisers en moest door Hollands krediet ondersteund worden.

De verhoudingen tussen het gewest Utrecht en de Generaliteit lagen dus redelijk goed uitgewerkt in het derde kwart van de zeventiende eeuw. Elk orgaan had zijn eigen taken, waarbinnen het de mogelijkheid had om beslissingen te nemen zonder dat de ander zich erin kon mengen. Daardoor bleven grote spanningen over competenties achterwege. Op momenten dat dit tot problemen leidde, was dit echter uiterst frustrerend. Er kon niets anders gedaan worden dan de irritaties kenbaar te maken en te hopen dat de andere partij wilde luisteren. Uiteindelijk werden de hoofdtaken van de Generaliteit en het gewest Utrecht wederzijds gerespecteerd. Zelfs bij wrijving bleef de status quo gehandhaafd. In de verhouding generaliteit-gewest was dus meer sprake van coëxistentie, dan van conflict.

Wat de Generaliteit binnen de Republiek wel verzwakte was de invloed van de Utrechtse Staten op de Utrechtse elite. Vrijwel alle posities in het bestuur en leger waren in handen van de Utrechtse Staten, omdat zij de benoemingen voor hun rekening namen. En hoewel de Generaliteit open stond voor Utrechters, dienden de Utrechtse Staten ook voor deze personen als springplank. Verder was een Haagse carrière voor de mindere goden in de Utrechtse elite niet weggelegd, omdat het hier om maar enkele belangrijke functies ging. De lokale blik van de provinciale elites is soms gezien als kortzichtigheid. De generaliteit had echter voor de meeste leden van de Nederlandse elite niet veel te bieden; hun eigen Provinciale Staten vormden een veel rijkere bron van patronage.

De onafhankelijkheid die Utrecht in de relatie met de Staten-Generaal bezat, behield het ook in de relaties tussen de gewesten onderling. Met de meeste gewesten had Utrecht niet veel te maken, tenzij het direct van pas kwam. Dit gold echter ook voor de andere gewesten wanneer deze iets van Utrecht vroegen. Omdat geen van de gewesten bereid was om voor een langere tijd samen te werken, was het onmogelijk om iets voor elkaar te krijgen. Holland was een heel andere factor, vooral omdat dit gewest de belangrijkste aanjager van de buitenlandse politiek in de Republiek was. Maar zijn dominante rol werd beperkt in de relatie met Utrecht.

Ten eerste was Holland uiteindelijk slechts eerste tussen gelijken binnen het bestel van de Republiek. Daardoor kon het slechts beperkt druk leggen op Utrecht. Het kon de taakverdeling tussen generaliteit en gewest niet doorbreken, noch het gezag van de generaliteit overnemen. Dus toen het van Utrecht geld eiste tijdens de Tweede Engelse Oorlog, kon het weinig meer doen dan zich wat krachtiger uitdrukken dan de Staten-Generaal al deed. De bal lag nog steeds bij Utrecht.

Sterker nog, de Hollandse rijkdom en invloed hadden ook een schaduwzijde voor deze provincie. Omdat de andere provincies achterbleven bij de betaling van zaken die ze slechts matig interesseerden, dienden de tekorten aangevuld te worden. Omdat Holland de agenda bepaalde in Den Haag was het de meest belanghebbende partij. Verder was het de enige provincie met een ruime financiële armslag. Deze factoren dwongen Holland om de Unie financieel overeind te houden en garant te staan voor de tekorten van andere provincies. Daarin had het niet veel keus, want Holland bezat niet de middelen om het geld zelf te halen bij de andere provincies. Aangezien de achterstanden aanzienlijk konden zijn, zeker in oorlogstijd, was Holland gedwongen om grote bedragen voor te schieten. Het deed dit niet uit grootmoedigheid, maar omdat het niets anders kon doen. Hollands rijkdom en macht binnen de Republiek waren een zwakke plek geworden.

Maar er vloeien nog veel vragen voort uit deze studie. Naast Utrecht waren er nog meer kleinere provincies en de vragen die aan Utrecht gesteld zijn, konden ook aan hen gesteld worden. Vooral vanwege de slechte staat van de overgeleverde financiële bronnen voor Utrecht, kunnen andere provincies hier een helderder kijk op bieden. Ook blijft de studie door zijn korte tijdsspanne beperkt. Hoe het systeem van gedeelde verantwoordelijkheid tot ontwikkeling kwam en of dit onderhevig was aan veranderingen, is op basis van deze studie niet te zeggen. De soap rond Schenkenschans, waarin Utrechters een opdracht voor de Generaliteit uitvoerden, doet de vraag rijzen, in hoeverre de kleinere gewesten en hun elites in staat waren te profiteren van de Generaliteit. Waren dit soort opdrachten zeldzaam, of kwamen ze vaker voor? Als deze studie iets aantoont, dan is het dat er bij de bestudering van de kleinere provincies nog veel werk te doen valt. De provincies leefden voor een groot deel in hun eigen wereld, met een eigen sociale structuur, een eigen economie en een eigen binnenlandse politiek. Deze factoren hadden allemaal invloed op hun houding ten opzichte van de Generaliteit. Particularisme was geen politieke ideologie, maar had zijn grond in de regionale belangen van het gewest. Wanneer de kleine provincies beter in kaart gebracht zijn, kan de republiek als geheel beter begrepen worden.

Gedrukte bronnen:

- Briefwisseling van Godaard Adriaan van Reede van Amerongen en Everard Weede van Dijkveld (27 maart 1671-28 juli 1672)* M. van der Bijl en H. Quarles van Ufford ed. (Den Haag, 1991)
- S.W. Versteegen (ed.) *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Deel V: Utrecht (1579-1798)* (Den Haag, 2006)

Literatuur

- Guido de Bruin, "De soevereiniteit in de Republiek: een machtsprobleem." In: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 94 (1979) 27-40
- Guido de Bruin, *Geheimhouding en verraad: de geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)* (Den Haag, 1991)
- A. Th. van Deursen, 'Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden, 1579-1780' in: D. P. Blok (ed.), *Algemene geschiedenis der Nederlanden. Deel 5.* (Haarlem, 1981). 350-388
- E.H.M. Dormans, *Het tekort. Staatsschuld in de tijd der Republiek* (Amsterdam, 1991)
- D. E. A. Faber, 'Politiek en bestuur in een soeverein gewest' in: *Geschiedenis van de provincie Utrecht* (Utrecht, 1997) 213-233
- S. J. Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat onder de Republiek*. Derde druk (Amsterdam, 1969)
- Robert Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek*. Tweede druk. (Den Haag, 1922)
- Robert Fruin, *De oorlog van 1672*. (Groningen, 1972)
- Marjolein 't Hart, *The Making of a Bourgeois State. War, politics and finance during the Dutch Revolt* (Manchester, 1993)
- Jonathan Israel, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford, 1995)
- J. J. Kalma ea. *Geschiedenis van Friesland*. (Leeuwarden, 1980)
- Floris der Kinderen, *De Nederlandsche Republiek en Munster gedurende de jaren 1650-1666* (Leiden, 1871)

- Olaf van Nimwegen, *'Deser landen krijchsvolk': het Staatse leger en de militaire revoluties (1588-1688)* (Amsterdam, 2006)
- Tino Perlot, *De Staten van Utrecht en Willem III. De houding van de Staten van Utrecht tegenover Willem III tijdens het eerste Stadhouderloze tijdperk. (1650-1672)* (Utrecht, 2000)
- J. J. Poelhekke, 'Gelderland van 1609 tot 1672' in: P. Meij, W. Jappe en P. A. M. Geurts, ed., *Geschiedenis van gelderland, II. 1492-1795* (Den Haag, 1975) 134-210
- J. L. Price, *Holland and the Dutch Republic in the Seventeenth Century: The Politics of Particularism* (Oxford, 1994)
- Rients Reitsma, *Centrifugal and centripetal forces in the early Dutch republic. The States of Overijssel, 1566-1600* (Amsterdam, 1982)
- Joan Römelingh, *De diplomatieke betrekkingen van de Republiek met Denemarken en Zweden, 1660-1675* (Amsterdam, 1970)
- Gijs Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War (1665-1667). International raison d'état, mercantilism and maritime strife* (Hilversum, 2006)
- Meindert Schroor, 'Interne staatkundige verhoudingen in Stad en Lande' in: M. G. J. Duijvendak ea., *Geschiedenis van Groningen, II: Nieuwe Tijd* (Zwolle, 2008-2009) 211-243
- B. H. Slicher van Bath ea., ed., *Geschiedenis van Overijssel* (Deventer, 1970)
- P. J. Verdam, (ed.), *Van standen tot staten. 600 jaar Staten van Utrecht 1375-1975* (Utrecht, 1975)
- Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei. Derde druk.* (Amsterdam, 2005)